

De vroegste geschiedenis van Brugge

De Sint-Salvatorskerk
volgens de kaart van Marcus Gerards (1562)

I

OUDERDOM EN HERKOMST VAN DE
SINT-SALVATORSKERK

Iedereen is het erover eens dat er een tijd is geweest dat de Sint-Salvatorskerk de oudste kerk was van Brugge en ook de enige parochiekerk. Over de ouderdom van deze parochiekerk lopen de meningen zeer wijd uiteen. Het is wellicht niet zonder belang een overzicht te geven van hetgeen de historici in de laatste halve eeuw over de oorsprong en de ouderdom van deze kerk hebben geschreven.

Wij beginnen met A. Duclos die in 1910 een belangrijke doch thans enigzins verouderde geschiedenis van de stad heeft geschreven. Volgens deze schrijver werd de kerk omstreeks het jaar 640 gesticht. Hij steunde zich, naar hij zelf schrijft, op de overlevering die de stichting van deze kerk aan de H. Egilius toeschrijft. Niemand zou thans nog durven A. Duclos te volgen. Zijn voorstelling, die slechts steunt op een oude traditie, is door iedereen verlaten (1).

In 1938 heeft Prof. F.L. Ganshof erop gewezen dat de Sint-Salvatorskerk ongetwijfeld een landelijke kerk is geweest, een voorstedelijke kerk, die ouder is dan de stad Brugge. De stichting ervan zou tot ongeveer de jaren 800 teruggaan, iets vroeger of iets later (2).

Prof. E.I. Strubbe schreef in 1952: «Er is weliswaar geen enkel document dat de stichtingsdatum van St.-Salvators aangeeft, maar de ligging van de kerk op de uithoek van haar parochiaal gebied en het feit dat zij onder het patronaat van de bisschop staat, laten toe te zeggen dat zij als kerk ten behoeve van een agglomeratie is opgericht. Daar nu de oudste agglomeratie te Brugge zich het eerst op het parochiale gebied van St.-Salvators heeft gevormd, en de

(1) A. Duclos, *Bruges, Histoire et Souvenirs*, p. 17.

(2) F.L. Ganshof, *Iets over Brugge ...*, in *Nederlandse Historiebladen*, I, 1938.

O.L.V.-kerk gebouwd werd ongetwijfeld ten behoeve van die agglomeratie nadat ze zich reeds naar Sijsele toe ontwikkeld had, is de St.-Salvatorskerk ouder dan die van O.L.V. en moet ze dus van het midden van de IXe eeuw dagtekenen. Veel hoger nochtans dan het begin van die eeuw zal men wel niet mogen opklimmen» (3).

De gewezen archivaris van het bisdom Brugge, E.H. Michiel English, die zoveel over Brugge heeft geschreven dat de samenbundeling van al zijn artikels een tweede «Histoire de Bruges», maar dan in het Nederlands, zou kunnen vormen, schreef in 1953: «Rond 't jaar 800 is Brugge aan 't worden. Voor de godsdienstige behoeften van de nieuwe bevolking die er samentroepelt en gedurig aangroeit moet er gezorgd worden. Gera, ons later Sint-Kruis, en Weinebrugge, ons later Sint-Michiels, zijn ook al te ver afgelegen. De twee moederparochies gaan opnieuw hulpkerken stichten: Snellegem bouwt Sint-Salvators en Sijsele bouwt O.L.Vrouw» (4).

A.C. Koch heeft de stelling van E.I. Strubbe overgenomen en schreef: «Door Brugge heen liep de grens van twee oeroude parochies, waarvan de moederkerken mijlen ver van Brugge stonden: aan de oostzijde Sijsele, aan de westzijde Snellegem. Brugge bezat later twee parochiale hoofdkerken. Hiervan was Sint-Salvators afgesplitst van Snellegem, terwijl O.L.V. oorspronkelijk onder Sijsele resorteerde (5).

Beide laatste schrijvers hebben zich laten misleiden door het artikel van E.I. Strubbe dat in het Album English

(3) E.I. Strubbe, *Parochies te Brugge voor de 12de eeuw*, in *Album English*, blz. 377. Is het echter wel zo dat in de negende eeuw de agglomeratie zich reeds zozeer ontwikkeld had ten noorden van de Reie dat de noodzaak zich opdrong een tweede kerk, de O.L.Vrouwkerk, op 150 meter van de eerste te stichten? Er moet voor deze tweede stichting een ander reden zijn geweest.

(4) M. English, *Dagklapper*, in *Parochieblad Brugge*, 7 juni 1953.

(5) A.C. Koch *Brugge's ontwikkeling in Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1963, blz. 48.

verscheen. Het is geen geheim dat dit Album niet op de gestelde tijd verscheen en te lang op de studie van E.I. Strubbe over de parochies te Brugge voor de twaalfde eeuw bleef wachten. Blijkbaar had hij moeilijkheden met de indeling en oorsprong van de parochies in het westen van Brugge. Klarheid kwam toen ik bij een bezoek bij hem de uitslag mededeelde van mijn opzoekingen in verband met de koninklijke fiscus Snellegem en hem zegde dat deze zich uitstreckte tot aan de Reie, zodat het oudste gedeelte van Brugge uit Snellegem kwam. Hij heeft van deze mededelingen ruimschoots kunnen gebruik maken. Op zijn uitdrukkelijke vraag vanwaar de Sint-Salvatorskerk kwam, heb ik hem toen geantwoord dat ze door Snellegem als hulpkerk gesticht werd. Dat was toen mijn overtuiging. Het was slechts later, nadat ik mijn opzoekingen verder had doorgedreven, dat ik tot het besluit kwam dat Weinebrugge een fiscus was die van Snellegem werd afgesplitst en dat de kerk van Weinebrugge (Sint-Michiels) de ecclesia mater, de moederkerk van de Sint-Salvatorskerk was. E.I. Strubbe en door hem ook beide laatste schrijvers werden hierdoor misleid nopens de herkomst van de Sint-Salvatorskerk en schreven dat ze uit Snellegem kwam.

Het sleepte aan tot 1955 vooraleer ik een artikel kon schrijven over de herkomst van de Sint-Salvatorskerk van Brugge. De Sint-Pietersabdij van Steenbrugge was zo welwillend het op te nemen in haar tijdschrift «*Sacris Erudiri*». Het verscheen dus twee jaar na het artikel van Mich. English, en A.C. Koch kende waarschijnlijk de nieuwe visie over de herkomst van de Sint-Salvatorskerk niet. Het is dan ook te begrijpen dat beide historici zich hielden aan de studie van E.I. Strubbe.

Prof. J. Dhondt schreef in 1957 in zijn studie over de vroege topografie van Brugge «In de elfde eeuw ontwikkelt zich de handelsnederzetting verder, en is het wellicht dan dat, na het aanleggen van de Gentweg, de «Oudburg» zich begint te ontwikkelen. Vermoedelijk is het ook dan dat de Sint-Salvatorskerk opkwam» (6). J. Dhondt dateert dus de

kerk veel later dan de Brugse geleerden. Hij kwam tot dat besluit omdat hij de vroegste handelsnederzetting van Brugge ten noorden van het castrum zocht en niet in de Oudburg. De vroegste stadskern zou, naar zijn oordeel, ontstaan zijn langsheen de rechter- en linkeroever van de Reie, onmiddellijk ten noorden van de burcht. Naar zijn oordeel was het kleine marktplein bij de Sint-Kristoffelkerk, het «forum piscium», de vismarkt, het oudste marktplein van Brugge. We zullen straks betogen dat het elders lag. De vismarkt nabij de St-Kristoffelkerk wordt immers voor het eerst slechts in 1396 vermeld en de ligging van de kapel is er geen bewijs voor dat de vismarkt tot de 9de eeuw opklimt (7). E.H. Viaene heeft overtuigend bewezen dat de H. Kristoffel geen patroon was van de vissers, zoals A. Duclos en na hem J. Dhondt beweerden. De patroon van de vrije visverkopers te Brugge was Sint Jan de Doper. Ze lieten de diensten ter eer van Sint Jan de Doper verrichten in de zuidbeuk van de Sint-Kristoffelkerk, bij dewelke zij markt hielden (8).

«Ik zou over deze kerk meer willen weten, aldus J. Dhondt, doch de Brugse geschiedschrijvers maken er zich vanaf met enkele woorden of spreken er helemaal niet over. Ik weet wel dat de Sint-Kristoffelkerk nooit parochiekerk werd, doch als bidplaats gelegen in het kloppend hart van Brugge verdiende ze toch meer belangstelling, dunkt me. Ik noem ze kerk, wel is waar wordt ze bij haar eerste vermelding, in een trouwens zeer formalistische opsomming «kapel» genoemd — in de oorkonde van Sint-Donaas in 1089 — wat ze ongetwijfeld technisch was — maar Galbert noemt ze altijd kerk» (9).

(6) J. Dhondt, *De vroege topografie van Brugge*, in *Handelingen voor Geschiedenis te Gent, 1957*, blz. 48.

(7) A. Duclos, *a.w.*, p. 433.

(8) A. Viaene, *Sint-Kristoffelkerk, oudste kerk van Brugge?*, in *Biekerf*, 1957, blz. 313. De patroon van de Vrije Visverkopers te Brugge was St Jan de Doper.

(9) J. Dhondt, *a.w.*, blz. 21.

Het was A. Duclos die het eerst schreef dat de H. Kristoffel de patroon van de vissers was en dat de Sint-Kristoffelkapel reeds bestond in 961 (10). Waar A. Duclos gevonden heeft dat de H. Kristoffel de patroon van de vissers was, weten wij niet. De heilige heeft ongetwijfeld, althans in de volksmond, iets te maken met een rivier of waterloop en het gevaar erin te verdrinken. Wellicht kreeg de kapel de H. Kristoffel als patroon omdat er vlak ten noorden van de kapel een zeer oude poel, de bergpoel, lag. Waarschijnlijk heeft die poel meer dan één slachtoffer gemaakt en is meer dan één reiziger erin verdrongen (11). De H. Kristoffel werd, rekening houdende met de legende die aan zijn leven verbonden was, de schutsheilige, de beschermheilige van de reizigers die gevaar liepen te verdrinken. Werd hij daardoor de patroon van een kapel die tegenaan een poel gebouwd werd.

Hoe oud was de kapel? Wij kunnen niet steunen op A. Duclos die schrijft dat ze reeds bestond in 961, want hij verwijst naar een valse oorkonde van het archivarium van Sint-Donaas. Galbert vermeld reeds de bergpoel (cloacarium) in 1127. De poel werd echter reeds eerder vermeld, nl. in een oorkonde van 1089 waarin elementen voorkomen die wel tot in het midden van die eeuw zouden kunnen teruggaan, t.t.z. tot de regering van Boudewijn V. Het was, naar alle waarschijnlijkheid, deze graaf die het grote castrum heeft gebouwd en het zogenoemd klerikaal gedeelte — ten noorden van de Steenstraat-Hoogstraat — aan het primitief castrum heeft toegevoegd. Meteen heeft hij die weg door poorten afgesloten: de Hofpoort aan de Breidelstraat en een tweede poort aan de oostkant. De reizigers die vroeger uit

(10) A. Duclos, *a.w.*, p. 432.

(11) A. Duclos, *a.w.*, p. 28: «Le MArché devait être vaste. Au milieu, il y avait un marécage, paludes, cloacarium, ou l'on pouvait se noyer. L'ancien nom Marché aux Œufs, Bergpoel, en a conservé le nom jusqu'au XVIe siècle». Het was in die Bergpoel dat in 1127 het lijk van een van de verdedigers van de burcht werd geworpen, nadat men hem door de straten van de stad gepleurd en onthoofd had.

het westen kwamen volgden de Noordzandstraat om via de Sint-Amandstraat de Grote Markt te bereiken en gingen vandaar tussen de Sint-Donaaskerk en het primitieve castrum naar de Hoogstraat. Door het vergroten van de burcht was deze weg nu afgesloten. Ik vermoed dat toen een nieuwe brug over de Rete werd gelegd, de Sint-Pietersbrug, en een nieuwe weg omheen het castrum, ten noorden ervan, werd aangelegd. De Noordzandstraat werd doorgetrokken tot bij de Sint-Kristoffelkerk om ten westen ervan de Sint-Pietersbrug te bereiken en van daar, omheen het castrum, de Mallebergplaats en de Hoogstraat. Waarschijnlijk werd toen bij de Bergpoel de H. Kristoffelkapel gebouwd en als tegenhanger, aan de ander zijde van de Reie, de Sint-Pieterskapel, op het oude Galgeveld (12). Het is goed mogelijk dat dezelfde reizigers die vroeger slechts één kapel op hun weg konden ontmoeten, de Sint-Amandskapel (13), er nu twee op de nieuwe weg vonden. De Sint-Kristoffelkapel en de Sint-Pieterskapel zouden dus te dateren zijn uit het midden van de elfde eeuw. Veel ouder is de Sint-Kristoffelkapel in elk geval niet. Vóór die tijd ken ik in gans Vlaanderen geen enkel kerk of kapel die aan die heilige werd toegewijd. Als titelheilige van een bidplaats is hij vóór het midden van de elfde eeuw in Vlaanderen niet te vinden. Het is dus afdoende bewezen dat de Kristoffelkapel niet ouder is dan de Sint-Salvatorskerk en zeker niet tot de jaren 800-900 opklimt. Deze lange uitwijding was er wellicht nodig, daar

(12) A. Duclos, *a.w.*, p. 17 : « Nous connaissons les fourches partibulaires ... dont le nom s'est conservé longtemps dans le Galgeveld, ruelle derrière la chapelle de St-Pierre, rue Philipstok ». Karel De Flou vermeldt aldaar een Galgeveld in zijn *Woordenboek*, deel IV, p. 396 : « Eene plaats, deel van de Keersstraat te Brugge ». Vóór 1090. Zie ook : A. Duclos, *a.w.*, p. 28 : « ... ancien Galgeveld ». Daar werd de Sint-Pieterskerk opgericht, waaraan de Sint-Pietersbrug over de Reie nabij deze kerk haar naam ontleende. Galbert kende in 1127 ook deze brug. Een kapel verving op veel plaatsen een oud Galgeveld.

(13) A. Duclos, *a.w.*, p. 431 : « Le pavage du vicus sancti Amandi fut réparé en 1297, ce qui semble présupposer l'existence de cette chapelle ». Ze moet veel ouder zijn vermits de kalseide hersteld werd.

J. Dhondt schreef dat de Brugse geschiedschrijvers slechts enkele woorden over de St.-Kristoffelkapel hebben geschreven of ze totaal doodzwijgen.

In 1960 schreef Prof. A. Verhulst dat hij niet overtuigd was van de hoge ouderdom van de Sint-Salvatorskerk en dat de stelling verdedigd door Ganshof, Noterdaeme en Strubbe zeer moeilijk te bewijzen is (14).

A.C. Koch verdedigde in 1962 de stelling dat de vroegste stadskern zich niet gevestigd had in de Oudburg en ook niet ten noorden van het castrum, doch op de hoogvlakte ten westen van de Vuldersrei. De kooplieden aan de waterkant, aldus de schrijver, resorteerden aanvankelijk met hun aanhang onder de bestaande dorpskerk. Deze is waarschijnlijk de Sint-Salvatorskerk geweest, want deze kerk had voorrang op de andere kerken die te Brugge op de oerparochie Snellegem zouden worden opgericht (15). De Sint-Salvatorskerk bestond volgens A.C. Koch reeds in de tiende eeuw en wellicht ook vroeger.

Uit dit kort overzicht van hetgeen in de laatste jaren in verband met de ouderdom en de herkomst van de Sint-Salvatorskerk verscheen, kan men uitmaken hoezeer de opvattingen verschillen zowel wat ouderdom als herkomst betreft.

Het tijdperk van de stichting van de kerk is te zoeken tussen de twee uitersten, tussen zevende en elfde eeuw, omstreeks het jaar 800. Het is opvallend dat dit nu ook het standpunt is dat in de laatste jaren door Bruggelingen werd verdedigd, A. Duclos uitgezonderd, die nog steunde op traditie. Hebben de Bruggelingen, F. Ganshof, J. Noterdaeme, E.I. Strubbe, Mich. English en J.A. Van Houtte een juister zicht in de werkelijkheid omdat zij ter plaats Brugge beter kennen of is het louter toeval? Ter plaats wonen biedt in elk geval een groot voordeel. Achttien jaar woonde ik als

(14) A.E. Verhulst, *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges*, in *Le Moyen Age*, 1960, p. 50.

(15) A.C. Koch, *a.w.*, p. 48.

pastoor van Snellegem tussen de centrale boerderij en de fiscuskerk van het oud kroondomein Snellegem. Ik kreeg aldus de gelegenheid de curtis indominicata van een Merovingisch kroondomein, thans het Oosthof genoemd, alsook de boomgaard aldaar en de oppervlakte van het vroomholland, in 941 door een diploma van graaf Arnulf aan de Sint-Pietersabdij te Gent geschonken, ter plaats op te zoeken en op kaart te brengen. Ook de oppervlakte van de fiscus zelf kon worden teruggevonden, daar het mogelijk was de parochies te ontdekken die hetzij rechtstreeks hetzij onrechtstreeks uit de oeroude parochie Snellegem waren ontstaan.

Brugge zat te paard op twee domeinen: het domein Snellegem en het domein Sijsele. Het oudste gedeelte van Brugge lag links van de Reie in het domein Snellegem of duidelijker nog: in het domein Weinebrugge, dat afgesplitst werd van Snellegem. Het grondgebied rechts van de Reie, dat slechts later deel uitmaakte van de stad Brugge, lag in het domein Sijsele. Dit laatste was algemeen gekend. Het was een verrassing te vernemen dat de Oudburg, het oudste deel van de stad Brugge, in de fiscus Weinebrugge een afsplitsing van de fiscus Snellegem, lag. Het wierp meteen een nieuw licht op het feit dat de bewoners van Brugge tot 1127-1128 een grondcijns uitbetaalden aan de graaf als allodiale heer van het grondgebied van de stad (16).

(16) J. Noterdaeme, *De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge*, in *Handelingen voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1957, blz. 49-57; *ibidem De fiscus Weinebrugge*, blz. 57 en vlg. en J. Noterdaeme, *De graven van Vlaanderen en hun domeinen rond Brugge*, in dezelfde *Handelingen*, 1954, blz. 31 en vlg. Het stond voor mij toen reeds vast dat de St.-Salvatorskerk een hulpkerk was van Sint-Michiels. Zie *ibidem*, blz. 32, noot 5, waar verwezen werd naar de herkomst van de Sint-Salvatorskerk, een artikel dat slechts in 1955 kon verschijnen. De laatste drie woorden zijn weggevallen. Dat de Sint-Salvatorskerk niet de fiscuskerk van Weinebrugge was blijkt ten ander uit het feit dat de kerk niet de naam van Weinebrugge kreeg, naam die de moederkerk Sint-Michiels oorspronkelijk droeg.

Uit Sijslele ontstond het domein Gera met de kerk Gera of Sint-Kruis. Uit Snellegem ontstond het domein Weinebrugge met de kerk Weinebrugge of Sint-Michiels. Het duurde veel eeuwen vooraleer Gera een hulpkerk stichtte: de Sint-Annakerk. Het duurde slechts enkele tientallen jaren vooraleer Weinebrugge een hulpkerk stichtte: de Sint-Salvatorskerk (17). De twee hulpkerken in de onmiddellijke omgeving van Brugge zijn ongetwijfeld zeer oud, ouder dan de stad Brugge, ouder dan de Oudburg. Het is immers opvallend dat er geen domeinnaam bewaard is gebleven van de twee oudste stadskerken van Brugge: noch van de Sint-Salvatorskerk en ook niet van de O.L.Vrouwkerk van Brugge, die een hulpkerk was van Sijslele. Het is duidelijk dat deze twee laatste kerken jonger zijn dan Gera of Weinebrugge.

De fiscus Snellegem was een oud Merovingisch kroon-domein (18). De kerk aldaar stond in het midden van de fiscus en had zeer waarschijnlijk haar stichting te danken aan het bezoek van Sint Elooi aan de villa Snellegem (19). Voor de hoge ouderdom van de fiscuskerk Snellegem pleit het feit dat de titelheilige van deze kerk oorspronkelijk niet Sint Elooi was, doch Sint Stephanus, een laatromeinse heilige die Sint Elooi als titelheilige van een kerk had leren kennen te Châlons, te Parijs en die hij zelf aan de kerk van Elno gaf (20).

(17) J. Noterdaeme, *Studiën over de vroegste kerkegeschiedenis van Brugge*, I. *Sijslele en het Sint-Maartenskapittel te Utrecht*, in *Sacris Erudiri*, I, 1954 en vlg. Daarin komen gegevens voor niet enkel over de O.L.-Vrouwkerk te Brugge, doch ook over de kerk van Snellegem, van St.-Salvators, van Sijslele en van Sint-Kruis bij Brugge. Zie ook in *Sacris Erudiri*, 1955, blz. 131 en vlg. ; II *De herkomst van de St.-Salvatorskerk te Brugge*.

(18) J. Noterdaeme, *De fiscus Snellegem*, a.w., en ook J. Noterdaeme, *Het Oosthof te Snellegem*, in *Handelingen Geschiedenis Gent*, 1956, blz. 49 tot 113.

(19) J. Noterdaeme en Dom. E. Dekkers, *Sint Eligius in de pagus flandrensis en de kerk te Snellegem*, in *Sacris Erudiri*, 1955, blz. 140 en vlg.

(20) *Ibidem*, blz. 156 noot 2, en de gegevens aldaar over de H. Stefanus als titelheilige.

De fiscus Weinebrugge heeft zich als domaniale eenheid van de moederfiscus Snellegem afgesplitst in de eerste helft van de 8ste eeuw (21). Welke was de reden voor de vorming van een afzonderlijk domein? Er kan geen ander zijn geweest dan een nieuwe vorm van landbouwexploitatie — de veeteelt op grote schaal — die ontstond na het einde van de tweede Duinkerkaanse transgressie, dus omstreeks 700. Aan de rechteroever van de Reie zien wij hetzelfde gebeuren: ook daar, werd omstreeks hetzelfde tijdstip waarop Weinebrugge ontstond, het nieuwe domein Gera gevormd. Snellegem en Sijsele lagen in de zandstreek. Het grondgebied van Weinebrugge en Gera lag vóór 700 zo laag dat het voor een groot deel onbewoonbaar was. Met de dalen van het waterpeil kon het overtollige water afgevoerd worden en ontstonden op Gera en Weinebrugge meersen, weiden, wijnen en broeklanden. De bewoners van de arme zandstreek kwamen zich daar vestigen. Ander grond vraagt een nieuwe vorm van uitbating. De landbouwers die zich in Weinebrugge hadden gevestigd deden vooral aan veeteelt. Daar moet de reden worden gezocht van het afbrokkelen van een groot deel van het grondgebied van de domeinen Snellegem en Sijsele en van het vormen van twee nieuwe domeinen. Beide domeinen werden in de achtste eeuw gevormd en de bewoners ervan kregen nog in dezelfde eeuw hun eigen kerk, daar ze te ver af woonden van de oude fiscuskerk. Wij moeten niet lang zoeken om deze twee bidplaatsen te vinden daar ze de naam droegen van het domein.

Gera was nog een kapel in 1089 en Sint-Michiels was toen reeds sedert lang een moederkerk geworden. Hierdoor komt het dat in de oorkonde van bisschop Radbodus II —

(21) J. Noterdaeme, *De fiscus Snellegem*, a.w., blz. 97. Op blz. 100 werd de fiscus Weinebrugge op kaart gebracht. De strook tussen de Lyselebeek en de Reie lag ook in Weinebrugge. De lijnen werden bij toeval op de kaart niet doorgetrokken. Toen de parochie van St.-Salvators zich verder naar het noorden toe uitstreckte, werd het grondgebied van Sint-Pieters ook in Weinebrugge of duidelijker in het domein van St.-Salvators ingeschakeld.

28 december 1089 — Gera nog als kapel voorkomt en als dusdanig slechts voor XII denarii getaxeerd werd en Weinebrugge als moederkerk II solidi 's jaars te betalen kreeg. Weinebrugge was een ecclesia mater. Ze had dus een kapel, een hulpkerk gesticht in haar parochiaal gebied. Tot vóór enkele jaren had de parochie Sint-Michiels dezelfde uitgestrektheid, dezelfde grenzen als de gemeente Sint-Michiels.

Tot vóór enkele jaren werd er nooit op dit gongebied een kapel of hulpkerk van Sint-Michiels gesticht. Die kapel moet dus elders op Sint-Michiels in de fiscus Weinebrugge worden gezocht, toen de parochie uitgestrekter was als thans. Die hulpkerk was niet de Sint-Jacobskerk, ook niet de Sint-Baafskerk noch de Sint-Pieterskerk, want die parochies werden uit de Sint-Salvatorsparochie gesneden. Er blijft slechts een mogelijkheid open: de Sint-Salvatorskerk was een hulpkerk van Weinebrugge. De plattelandsbevolking had zich reeds, langsheen de linkerzijde van de Reie, ver ten noorden van de Boterbeek gevestigd. Ze woonde te veraf van de kerk van Sint-Michiels en voor haar werd er een hulpkerk gesticht: de Sint-Salvatorskerk. Dat was het nederig begin van de huidige kathedrale kerk. Bemerkt daarbij dat deze kerk, alsook de O.L.Vrouwkerk, de Sint-Baafskerk en de kerk van Sint-Kruis op de uiterste grens van de zandgrond werden gebouwd (22).

Het feit dat Sint-Salvators een hulpkerk was van Sint-Michiels legt terzelvertijde het eigenaardig verschijnsel uit dat Sint-Salvators zich nooit naar het zuiden toe, in de richting van de moederkerk, heeft kunnen uitbreiden, maar slechts naar het noorden toe. De moederkerk had haar eisen gesteld en liet het haar niet toe, doch gaf haar de handen vrij om haar parochiaal gebied, naarmate de drassige grond er bewoonbaar werd, zover mogelijk naar het noorden toe uit te breiden. Hierdoor werd het parochiaal gebied van Sint-

(22) J. Noterdaeme, *Het ontstaan van de parochie Sint-Michiels-bij-Brugge*, in *Brugs Ommeland*, 1965 blz. 47 tot 73, en G. Franchoo, *De kerk en de parochie van Sint-Michiels*, ibidem, blz. 74 tot 109.

Salvators uitgestrekter dan dat van de moederkerk.

De grenzen van de fiscus Weinebrugge zijn gekend. Het domein had in het oosten als grens: de Reie en het Oud Zwin, in het zuiden: Oostkamp, in het westen: de fiscus Snellegem en in het noorden: de grens van Zuienkerke. In het Brugse gebied was de fiscus in twee helften verdeeld door de Boterbeek die in de richting west-oost in de Reie uitmondde. De kleine helft, ten zuiden van deze beek bleef parochiegebied van de moederkerk Sint-Michiels. De grootste helft van Weinebrugge werd parochiaal gebied van Sint-Salvators, zodat gang het gebied van de latere parochie van Sint-Pieters-op-de-Dijk onder de parochie van Sint-Salvators terecht kwam.

In die latere Sint-Pietersparochie lag onder meer het goed Wijnenburg (23). Het lag ten noorden van de Ieperleet. Het is gekend dat de Sint-Pietersabdij te Gent veel bezittingen had in het noorden van Brugge in de vroege middeleeuwen. Wellicht heeft deze abdij een niet onbelangrijke rol gespeeld in de kerstening van de bevolking die er op de schorren woonde. Het is te veronderstellen dat het geen toeval is dat de patroon van de abdij ook de patroon geworden is van Dudzele en van Sint-Pieters-op-de-Dijk. Deze bezittingen

(23) K. De Flou, *a.w.*, deel 18, blz. 22 : Wijnenburg. Een leengoed, later een hofstede te Sint-Pieters — Een stede met XXXVJ ghemetens lands ... met alle den husen, walle ende bomen ... bidedem Tempelhoeve ... 1455 — 't goet ghenaeamt Winneburch met zijn walgrachten ende sijnghele ron-somme. 1554 — Winneburch: Een leenhof te Sint-Pieters, zich ook bestrekkende op Meetkerke. 1642 — Winneburgh ... paelende aan den dijk van den Oostendschen vaerd (vroeger de Ieperleet) 1836. Het Tempelhof was een goed van de Tempeliers, reeds vermeld in 1275 (door K. De Fou bij dit woord).

De Wijngaerd (het Begijnhof te Brugge) lag ook in het domein Wijnebrugge. Voor de betekenis van Wijn- Waine- Wein, zie J. Noterdaeme in, *Biekorf*, LIV, blz. 62-622. Wijnebrugge en Wainau ontleenden hun naam, althans het eerste lid van beide woorden, aan het woord Wijn = lage meersen. De naam van een domein groeit zeer langzaam en valt zo maar niet uit de lucht. Zo heeft ook Gera slechts geleidelijk haar naam gekregen: de kerk werd er gebouwd op een driehoekig terrein, op een geer stuk. Van daar de naam Gera.

kunnen te loor zijn gegaan ten gevolge van latere overstromingen. De vraag kan worden gesteld: lag het nog niet geïdentificeerd goed *Wainau* in Weinebrugge te Sint-Pieters? Het goed *Wainau* werd in 975 geschonken aan de Sint-Pietersabdij te Gent door Eilbodo en zijn vrouw Imma. Het lag «in Flandrinsi solo» dus hoogst vermoedelijk zoniet zeker in de kuststreek. Het woord zelf verwijst naar wijnen. Lag *Wainau* in Wijnebrugge te Sint-Pieters, ten noorden van de Ieperleet? De graaf Arnould de Oude had in 962 aan dezelfde abdij reeds 10 mansihofsteden, die in de fiscus Weinebrugge lagen, geschonken (25).

Weinebrugge is er vroeg bij geweest om een hulpkerk te stichten ten noorden van de Boterbeek en vooral ten noorden van de Ieperleet. Het is te begrijpen dat na 700 de vruchtbare polderstreek een lokaas was voor de landlieden die in de arme zandstreek woonden. Ze volgden het terugtrekkend water en toen de schorren ontzout waren en omgetoverd in vruchtbare weiden en landbouwgronden, hebben zij zich er voorgoed gevestigd. Maar dàar in het noorden van de Boterbeek en nog meer in het noorden, op het grondgebied van het latere Sint-Pieters, moest er op kerkelijk gebied voor de polderboeren die er woonden iets worden gedaan. Wijd en ver woonden aldaar landbouwersgezinnen die te veraf van de parochiekerk Weinebrugge

(24) M. Coornaert, *De topografie, de geschiedenis en de toponymie van Sint-Pieters-op-de-Dijk*, 1972, en M. De Keyzer, *De bezittingen van Sint-Pieters in het noorden van Brugge*, in *Biekorf*, 1957, blz. 198 en ibidem, 1959, blz. 308.

(25) A. Fayen, *Liber Traditionum*, p. 83: In Flandrensi solo possessionem *Wainau*. Wij kunnen de localisering door A. Fayen niet aanvaarden: Wynгене, arrondissement Brugge of Wynberg (Langemarck) of een van de plaatsen geheten Wynendaele. Voor Buggensele: A. Fayen, *a.w.*, p. 64: 5 mei 966: de fiscus Weinebrugge, mansos in loco nuncupante Bogginsele, en p. 75 Arnulfus marchysus tradidit ... X mansos de fiscus Weinebrugge, duos videlicet in loco qui dicitur Buggensele et residuos $\frac{1}{3}$ III his nominibus. Zie J. Noterdaeme, *De fiscus Snellegem*, *a.w.*, blz. 98 en voor Buggensele, ibidem, blz. 103. Zie nog: J. Noterdaeme, *Het ontstaan van de parochie Sint-Michiels*, blz. 47.

woonden. Het is niet denkbaar dat ze 100 tot 150 jaar op geestelijk gebied aan hun lot werden overgelaten. Voor hen werd, zoals F. Ganshof schrijft, een landelijke kerk gebouwd: de Sint-Salvatorskerk en dat, op het einde van de achtste eeuw of kortelings daarna, omstreeks 800. Kenschetsend is het dat de kerk nog op de rand van de zandstreek werd gebouwd.

Onze stelling was dat Weinebrugge een moederkerk was en dat Sint-Salvators een hulpkerk was van deze moederparochie. De vraag is nu: Wie nam het initiatief voor de stichting van die parochiekerk? E.I. Strubbe schreef in Album English dat het feit dat de Sint-Salvatorskerk onder het patronaat van de bisschop stond toelaat te zeggen dat ze als kerk ten behoeve van een agglomeratie werd opgericht. Hier durven wij E.I. Strubbe niet onvoorwaardelijk volgen. Wat dan als de hulpkerk oorspronkelijk een landelijke kerk was? Wie durft nog vol te houden dat de kerken Gera en Sint-Michiels door het kapittel van Sint-Donaas werden gesticht? Beide kerken staan nochtans aangeschreven als ressorterende onder dit kapittel. Ze werden niet door de graaf gesticht die de kerken later aan het kapittel schonk. Beide kerken stonden in koninklijke domeinen en werden door karolingische vorsten gesticht. Ook de Sint-Salvatorskerk, gesticht iets vóór of na 800 als landelijke kerk in een koninklijk domein, werd door een van hen als hulpkerk van Sint-Michiels later geschonken aan de bisschop, toen Brugge reeds tot een stedelijke agglomeratie was uitgegroeid.

Ook het feit dat de kerk op een uithoek van haar parochiaal gebied werd gesticht kan ervoor pleiten dat er reeds aldaar een agglomeratie bestond, maar nog niet, zoals F. Ganshof schreef, «een agglomeratie waarvan de inwoners een andere economische bedrijvigheid uitoefenden en een andere maatschappelijke rol speelden dan de inwoners van de omgeving, dan de plattelandsbevolking, die essentieel van landbouw en veeteelt leefde» (26). De kerk stond er bovendien op een goede plaats: op een zandrug, in de

nabijheid van de plaats waar de hoofdweg de Reie kruiste en wegen uit alle richtingen samen kwamen. Het was een kerk waarvan de bisschop van Noyon en Doornijk het patronaatschap bezat. Heeft een bisschop die te Noyon woonde geestelijke bekommernis gehad over deze polderboeren die in een verre uithoek van zijn bisdom woonden en de Sint-Salvatorskerk gesticht? Het is niet onmogelijk, doch het valt te betwijfelen. Wij moeten er rekening mede houden dat wij ons hier bevinden in koninklijke domeinen. Het graafschap Vlaanderen bestond bij de stichting van de kerken van Sijsele, Snellegem, Gera en Sint-Salvators nog niet. Aan de graven van Vlaanderen als stichters van deze kerken moeten wij niet denken. Toch waren zij in het bezit gekomen van deze kerken. Boudewijn I schonk de kerk van Sijsele en van O.L.Vrouw aan het verarmde kapittel van Utrecht; door het diploma van 941 schonk graaf Arnulf I de kerk van Snellegem aan de Sint-Pietersabdij te Gent; in 1089 schonk Robrecht de hulpkerken van Gera en van Weinebrugge aan zijn kapittel van Sint-Donaas. Hoe kwamen deze kerken in hun bezit? Ver moeten wij niet zoeken. Ze werden opgericht in koninklijke domeinen en Boudewijn I was gehuwd met de dochter van Karel de Kale. Onze eerste graaf kreeg ze als «honores» van zijn schoonvader. Het is dus zo goed als zeker dat onze Merovingische en Karolingische vorsten betrokken waren, 't zij rechtstreeks 't zij onrechtstreeks, bij de stichting van de eerste kerkjes in hun domeinen.

En de Sint-Salvatorskerk? Deze kerk verschijnt slechts op het einde van de negende eeuw, en was een kerk die aan de bisschop toebehoorde. Het is niet onmogelijk dat de bisschop van Noyon-Doornik de kerk zou hebben gesticht. Daar ze echter in een koninklijk domein lag en Weinebrugge een moederkerk was, is het waarschijnlijker dat

(26) E.I. Strubbe, *De parochies ...*, in *Album M. English*, a.w., blz. 377 en F.L. Ganshof, *Iets over Brugge*, a.w., blz. 282.

Sint-Salvators door de kerk Weinebrugge (Sint-Michiels) werd gesticht en dat deze hulpkerk door een Karolingische vorst aan de bisschop van Noyon-Doornik werd geschonken, of in de 10de eeuw door een van de opvolgers van Boudewijn I.

De Sint-Salvatorskerk heeft geen oude papieren of adelsbrieven om haar hoge ouderdom te bewijzen. Er zijn echter wel feiten die aantonen dat de kerk een oeroude kerk is. Het is immers algemeen aanvaard en gekend dat de oudste parochies zeer uitgestrekt waren. Het parochiaal gebied ervan was normaal twee tot driemaal zo uitgestrekt als dat van de later gestichte parochies. De oudste kerken werden dan ook de moederkerken van verscheidene andere parochiekerken. Hoe uitgestrekt de Sint-Salvatorsparochie oorspronkelijk was kan worden uitgemaakt door de parochies op te zoeken die uit haar zijn ontstaan, nl. deze van St.-Jacobs, van St.-Pieters en van St.-Baafs. Wij vermelden hier niet de St.-Walburgaparochie, omdat deze een uitzonderlijk geval is dat wij verder uitvoeriger zullen behandelen. Wij beperken ons tot de eerste drie, en trekken er vooraf de aandacht op dat deze drie parochies aan de St.-Salvatorsparochie paalden en dat ze alle drie zoals de St.-Salvatorskerk, onder het patronaatschap stonden van de bisschop van Doornik. Het belang van deze twee feiten zal iedereen inzien.

Een afzonderlijke studie over de Sint-Jacobsparochie is tot nog toe niet verschenen. Niemand zal echter in twijfel trekken dat de parochie in 1239 door de bisschop Walter van Marvis van de parochie van St.-Salvators werd afgesplitst toen hij nieuwe parochies in de stad oprichtte.

M. Coornaert heeft onlangs alle gegevens verzameld over St.-Pieters-op-de-Dijk in zijn boek over de topografie, de geschiedenis en de toponymie van St.-Pieters. Uit een oorkonde van 9 februari 1198 ten voordele van de Eekhoutabdij blijkt dat de parochie toen nog niet was gesticht en dat St.-Salvators nog tot aan Zuienkerke reikte.

Een grondige studie over de Sint-Baafsparochie is, hoe gewenst dan ook, tot nu toe nog niet verschenen. Het is kenschetsend dat deze parochie in het noorden de Gistelsteenweg als grens kreeg toegezegd. De Sint-Salvatorskerk behield de zo genoemde St.-Salvatorshoek, die ten noorden van de Gistelsteenweg lag. Waarom? Een kenteken van de tijdsgeest? Dààr lagen de goede landerijen en stonden bijna uitsluitend grote hofsteden en de tiendeontvangsten speelden in die tijd een grote rol. De moederkerk had voor de herbouwingswerken van haar kerk deze tienden broodnodig en behield ze voor zich zelf. Wellicht ligt daar de uitleg van de eigenaardige vorm van het parochiaal gebied: de parochie lag gekneld tussen de St.-Michielsparochie en de Gistelsteenweg; ze begon ten oosten aan het Zand en liep door naar het westen toe tot tegenaan of althans dichtbij de kerk van Sint-Andries. Tot zover strekte zich vroeger de St.-Salvatorsparochie uit. Geen van de drie genoemde parochies kan een oude parochie zijn geweest: het grondgebied ervan was niet uitgestrekt genoeg.

Nog even een ogenblik onze aandacht voor de Sint-Baafsparochie. De vraag is: Werd de parochie slechts omstreeks 1200 gesticht? Zou de titelheilige Sint-Bavo er niet kunnen op wijzen dat de kerk veel ouder is? Wij hebben de stichting van de kerk omtrent 1200 gesitueerd. Het is niet gemakkelijk de juiste datum van de kerk vast te stellen, maar toch zijn er gegevens genoeg om tot het besluit te komen dat de parochie omstreeks dat jaartal van de St.-Salvatorsparochie werd afgescheiden.

Vóór 1216 wordt deze kerk nooit vermeld. Prof. Strubbe schreef in zijn studie over het ontstaan van de parochies te Brugge vóór de twaalfde eeuw (in *Album English*): «De aangroei van de bevolking en de uitbreiding van de agglomeratie zouden slechts in de dertiende eeuw nieuwe parochies noodzakelijk maken. Het eerst kwam het gebied van St.-Salvator, dat buiten de stad gelegen was, aan de beurt. Tussen 1198 en vóór 1220 wordt St.-Pieters opgericht; vermoedelijk omstreeks dezelfde jaren, en misschien terzelve-

tijd, komt St.-Baafs, die voor het eerst in 1216 vermeld wordt, tot stand. De oprichting van St.-Pieters, en wellicht die van St.-Baafs zijn blijkbaar te danken aan het initiatief van de bisschop van Doornik, misschien aan dat van Walter van Marvis (1206-1252), en zouden in dat geval na 1206 hebben plaats gehad.

De oudste vermelding van de parochie komt inderdaad in 1216 voor en nergens vroeger. In 1216 wordt de St.-Baafs-parochie vermeld, in een oorkonde van bisschop Walter van Marvis, van 10 september 1216, die de inkoop van tienden uit leke handen toestaat aan de «ecclesia Sancti Bavonis foris Brugis» (Brugge, Rijksarchief, 2417 blauw). Walter, de tweede abt van de abdij van Sint-Andries (1206-1219), kocht in 1218 — en dat voor de duur van 5 jaar — van Olivier van Welkenghem — *decimam sancti Bavonis* — voor 52 pond Vlaams 's jaars. Het is opvallend dat er vóór 1200 nooit sprake is van tienden van Sint-Baafs. De reden: deze tienden werden toen geïnd door St.-Salvator. Wij kunnen wellicht nog hoger opklimmen dan 1216. In 1239 werden tienderechten betwist tussen de abdij van Sint-Andries en de pastoor van St.-Baafs. Deze tienden werden geheven op gronden die in de laatste 30 jaar waren herleid tot landbouwgrond «*decimae quorundam novalium quae vulgariter uutfanc dicitur*». Er is hier sprake van grond dat nog braak lag en die geleidelijk tot landbouwgrond werd herleid. De pastoor van St.-Baafs beweerde dat hij recht had op deze tienden en de abt van St.-Andries dat hij reeds sedert 40 jaar deze tienden ontving. Het geschil werd voorgelegd aan de bisschop van Doornik die meester Jacobus, kanunnik van het kapittel van St.-Donaas aanstelde om het geschil te beslechten. Arnulf Goethals schrijft in zijn «*Chronica monasterii S. Andreae*» dat de abt in het gelijk werd gesteld doch in een voetnoot heeft J. Weale dat beslist ontkend en dat pastoor Daneel in het gelijk werd gesteld. Hij voegt er zelfs aan toe dat er geen sprake was van 40 jaar doch slechts 30 jaar. J. Weale die dat schreef is meer te betrouwen dan A. Goethals. Dertig jaar vóór 1239 zou ons dus terugbrengen

tot 1209. Inde de pastoor voor het eerst deze tienden in 1209 en bestond de parochie toen reeds? Dat zou ons benaderend terugbrengen tot het jaartal dat Prof. Strubbe heeft aangeduid. Wij kunnen ons zelfs de vraag stellen: waarom beweerde de abt (althans volgens A. Goethals) dat hij reeds sedert 40 jaar tienden inde aldaar op vruchtbaar gemaakte woestijngrond? Was het niet omdat hij wist dat de parochie toen nog niet was gesticht? Op grond van deze bewering van 40 jaar kon hij vanzelfsprekend de rechten van de pastoor uitschakelen.

De namen van St.-Pieter en van St.-Baafs of Bavo verwijzen wellicht naar de twee Gentse abdijen. Beide abdijen waren in het bezit van veel gronden rondom Brugge. De abdij van Sint-Pieter bezat er vooral te Sint-Pieters in Wainau en de abdij van Sint-Baafs was in het bezit van 5 mansi te Velthem bij Brugge op de grens van Assebroek. Bemerkt nog dat beide abdijen een Refuge of toevluchtsoord te Brugge hadden: de Sint-Pietersabdij nabij de St.-Salvatorskerk en de St.-Baafsabdij op de Garenmarkt. De bisschop, patroon van de St.-Salvatorskerk, zal natuurlijk bij het stichten van een nieuwe parochie op haar grondgebied in het noorden, aan de Sint-Pietersabdij hebben gedacht en St.-Pieter als titelheilige van de kerk hebben aangeduid. Het zou dan ook niemand verwonderen dat de tweede Gentse abdij niet vergeten werd en dat de tweede kerk uit St.-Salvators genomen een St.-Baafskerk werd (27).

(27) Voor de twee hulpkerken van St.-Salvators die buiten de stad lagen, nl. St.-Pieters-op-de-Dijk en St.-Baafs, zie: E.I. Strubbe, *De parochies te Brugge vóór 1200*, in *Album English*, blz. 364, 379 en 380. Voor St.-Baafs: M. Van Coppennolle, *Geschiedenis van St.-Baafs* — A. Goethals, *Chronica monasterii S. Andreae*, p. 60 en 65 en noot 10 en 11. J. Weale verbetert A. Goethals en schrijft: «super duabus partibus decimae novalium terrarum omnium in dicta parochia a triginta annis retro ab anno 1239 excultarum et deinceps excolendarum». Er was dus slechts sprake van de twee derden van de tienden (het bodium) van al de woestijngronden die in 1239 reeds vruchtbaar waren gemaakt sedert 30 jaar en van de twee derden van de tienden op gronden die na 1239 nog zouden vruchtbaar gemaakt worden. De preciese datum van 30 jaar vóór 1239 zou erop kunnen wijzen

Het nataalgeld. Een tekst van 30 mei 1613 getuigt dat de parochianen van St.-Baafs verplicht waren op de gebruikelijke hoogdagen hun nataalgebied aan de St.-Salvatorskerk te betalen, E.I. Strubbe schrijft dan men op goede gronden kan aannemen dat die verplichting slechts korte tijd vóór 1613 opgelegd werd, zodat de betaling van het nataalgeld in dat geval geen bewijs is van oeroude onderhorigheid en dus niet toelaat te besluiten dat St.-Baafs uit de St.-Salvatorsparochie afgesneden werd. Wij kunnen hier E.I. Strubbe goed volgen, doch hij zou ook toegegeven hebben dat de geciteerde tekst geen bewijs is van het tegenovergestelde, geen bewijs is dat de St.-Baafskerk niet uit St.-Salvators werd genomen. De schrijver komt ten andere zelf tot dat besluit en schrijft: «Het is immers duidelijk dat een parochiaal gebied van zo geringe oppervlakte niet primitief is, en zo het uit een naburige parochie genomen werd, is het zeker niet uit die van St.-Andries, die sedert 1100 aan de abdij van die naam toebehoorde en haar rechten op de afgescheiden parochie zou hebben behouden. Wij kunnen hieraan toevoegen dat de St.-Baafsparochie ook zeker niet van St.-Michiels afgescheiden werd want die oeroude kerk werd reeds zeer vroeg door de graaf aan het St.-Donaaskapittel geschonken en dan zou St.-Baafs niet evenals St.-Sal-

dat de parochie in 1209 gesticht werd. De pastoor van de St.-Salvatorskerk behield de tiende van de gronden die vóór 1209 werden uitgebaat. Zie ook nog : J. Penninck, *Geschiedenis van de St.-Baafsparochie*, in *Brugs Omme-land*, 1962, blz. 63-79. Graag zou ik nog iets meer willen vernemen over de plaatsnaam Welkengem. Karel De Flou vermeldt die naam niet. Waar is de toponiem thuis te wijzen? Was hij een ridder? In 1218 was Olivier van Welkenghem een tiendeheffer te Sint-Baafs. Wie was hij en hoe kreeg hij het tiende in handen ?

Het is best mogelijk dat, zoals J. Penninck schrijft, de Sint-Salvatorsparochie gans het gebied vanaf het Zand tot aan Steentien afstond om er de nieuwe hulpparochie van Sint-Baafs te stichten. In 1297 kwam dan de definitieve grens door het graven van de nieuwe stadswalling. De moederkerk had niet veel te verliezen door het oprichten van de nieuwe parochie : ze schonk slechts arme zandgrond weg die niet veel tienden opbrachten en de arme liëden die er woonden zouden door de nieuwe stichting haar niet meer te laste zijn.

vators onder het patronaat van de bisschop hebben gestaan. E.I. Strubbe besluit dat het moet worden aanvaard dat St.-Baafs uit St.-Salvators werd genomen.

De kruisprocessie. Ook her feit dat vóór 1491 de O.L.-Vrouwparochie naar die van St.-Baafs ging is er geen bewijs voor dat die laatste parochie zeer oud is. Het is geweten dat die boetprocessies geleidelijk aan evolueerden in processies waarin ook gebeden werd om gespaard te blijven van hongersnood en om een goede oogst te bekomen: de processies verlieten de stad en trokken op te lande naar een nabij gelegen parochiekerk, vanwaar ze dan naar de stad terugkeerden. Het is geweten dat in 1419 de St.-Salvatorskerk naar de St.-Michielskerk optrok, de St.-Donaaskerk naar die van St.-Kruis en de parochianen van de O.L.-Vrouwkerk naar de kerk van St.-Baafs. Uit dat feit kan niet worden besloten dat de St.-Baafskerk een oeroude parochie was. Ik vermoed dat dit gebruik ontstaan is na 1200 en vóór 1270. Waarom? Omdat er vóór 1270 slechts 3 parochiekerken waren die nabij Brugge lagen. De St.-Salvatorsparochie trok op naar St.-Michiels. Die laatste kerk lag niet ver van de St.-Salvatorskerk en oude banden waren sinds lang tussen beide parochies gesmeed: de St.-Michielskerk was de moederkerk van St.-Salvator. Hieruit mag het besluit niet worden getrokken dat de St.-Baafskerk de moederkerk was van de O.L.Vrouwkerk, want die kerk werd afgesplitst van Sijsele. St.-Donaas trok op naar de kerk van St.-Kruis die haar eigen kerk was. Er bleef slechts één landelijke kerk over nl. de St.-Baafskerk. Noteer dat die drie kerken sedert 1275 stadskerken geworden waren: ze lagen immers binnen de palen van de stad die haar grondgebied op 1 mei 1275 door de paallanden bij haar grondgebied voegde. Vermoedelijk trokken de drie vermelde oude stadskerken naar de drie vermelde oorspronkelijke landelijke kerken tussen 1200 en 1270. Waarom juist 1270 vooropgesteld? Omdat in 1270 de parochie van St.-Katherina opgericht werd en de O.L.Vrouwparochie die nabijgelegen parochiekerk eerder dan die van St.-Baafs bij voorkeur zou

hebben uitverkozen als einddoel van haar processie buiten de stad, indien de processie na 1270 de stad verliet. Vóór 1270 was de traditie ontstaan bij de parochianen van O.L.-Vrouw naar de St.-Baafskerk op te trekken en ze bleef de oude traditie trouw. Zolang men niet kan bewijzen dat de kruisprocessie naar St.-Baafs ook vóór 1200 werd gehouden, kan men uit de kruisprocessie niet bewijzen dat de St.-Baafsparochie vóór dat jaartal bestond.

Het besluit van dit betoog is, dat de St.-Salvatorsparochie een enorme uitgestrektheid had, en dat de drie vermelde parochies uit haar werden afgesneden: de St.-Jacobsparochie, de St.-Pietersparochie en ook de St.-Baafsparochie. Voeg er hier nog het grondgebied aan toe, dat tussen de Gistelsteenweg en de vaart van Brugge-Oostende lag en de zinnvolle naam van St.-Salvatorshoek droeg en men kan zich een beeld vormen van de oppervlakte van de St.-Salvatorsparochie die eeuwen lang de enige stadsparochie was.

Een tweede reden om een hoge ouderdom aan de St.-Salvatorskerk toe te schrijven is de titulatuur van de kerk. De oudste kerken in onze streek werden aan de H. Stephanus (Snellegem) aan de aartsengel Michael (Roksem en St.-Michiels), aan O.L.Vrouw (de burchtkerk en de stadskerk te Brugge), of aan St.-Salvator (de Verlosser) toegewijd. De St.-Salvatorskerken zijn in onze streken ongetwijfeld Karolingisch. De titulatuur schijnt vooral in voege te zijn gebracht door de H. Bonifacius die in 753 stierf. De St.-Salvatorskerken te Utrecht, Harelbeke en te Brugge waren Karolingische kerken en dus zeer oud (28).

Wij kunnen besluiten: In een oorkonde van Radbodus II van Doornik, aldaar gedagtekend 28 december 1089, is er sprake van de moederkerken Oostkamp en Weinebrugge. Beide kerken worden getaxeerd voor elk II solidi 's jaars, de

(28) A. Ostendorf, *Das Salvator-Patrozinium und seine Ausbreitung im mittelalterlichen Deutschland*, in *Westfäl Zeitsch.*, 1950, blz. 357-376. Dom Nic. Huyghebaert vestigde mijn aandacht op het belang van de titulatuur van de Sint-Salvatorskerk, waarvoor hier mijn besten dank.

drie kapellen Gera, Ruddervoorde en Waardamme elk voor XII denarii. De Sint-Michielskerk in Weinebrugge was zeker niet de moederkerk van Gera, een hulpkerk van Sijsele. Anderzijds waren Ruddervoorde en Waardamme hulpkerken van Oostkamp. Er moet dus vóór het einde van de XIe eeuw nog een ander kerk of kapel in het domein Weinebrugge hebben bestaan die een hulpkerk was van de moederkerk Sint-Michiels. Hiervoor kan geen ander kerk in aanmerking komen dan de Sint-Salvatorskerk. Dat is de enige logische uitleg van het «Weinbrigga similiter mater». Het verklaart ook waarom de moederkerk Sint-Michiels in de oorkonde nog als hoofdkerk de domeinnaam Weina-brigga draagt. De hulpkerk droeg deze niet doch heette de Sint-Salvatorskerk, een titel uit het Karolingisch tijdperk (29).

Het eerste St.-Salvatorskerkje, dat gesticht werd aan de rand van het schorregebied, stond waarschijnlijk op de plaats waar nu nog het koor van de kerk staat en was gericht naar het oosten. De Oudenburg(straat) liep recht door langsheen de Simon-Stevinplaats, naar het kerkje, dat ongetwijfeld oorspronkelijk een houten kerkje was. Al de oude kerken werden, wegens het brandgevaar, in de nabijheid van een waterloop getimmerd. De Sint-Salvatorskerk zal op die algemene regeling geen uitzondering hebben gemaakt. Niet ver van de kerk liep er een arm van de Reie, vervangen door de huidige Nieuwstraat, die eindigde in een zwane of poel om dan verder naar het oosten af te zwenken. Er lag dus, vóór de kerk gesticht werd, een terrein (de latere Oudburg) dat langsheen de vier zijden door water omringd was. De kerk was oorspronkelijk een landelijke kerk. Vanzelfsprekend werd ze gesticht op een plaats waar reeds enkele landelijke woningen stonden. Zelfs in de latere Oudburg stond waarschijnlijk reeds hier en daar een curtis. En-

(29) J. Noterdaeme, *De herkomst van de Sint-Salvatorskerk*, in *Sacris Erudiri*, 1955. Tekst en noten aldaar.

kele toponiemen kunnen erop wijzen welke bedrijvigheid de schaarse bewoners uitoefenden: de Oostmeers, de Westmeers, het zonnebilkske, de Zonnekemeers, de St.-Maartensbilk. Vóór of na 800 kwam er verandering in het landelijk aspect van het gebied waar de hulpkerk werd gesticht. Een kerk trekt altijd mensen aan die zich nabij de kerk komen vestigen. Daar de kerk op een knooppunt van wegen werd getimmerd, kwam er op het open terrein tussen de Oudburg en de kerk een wagenstandplaats tot stand, die uitgroeide tot het eerste kleine primitieve marktplein. Vaklieden kwamen zich in Oudburg vestigen die de landbouwers hielpen hun materiaal en hun wagens te herstellen. Het landelijk uitzicht verdween geleidelijk.

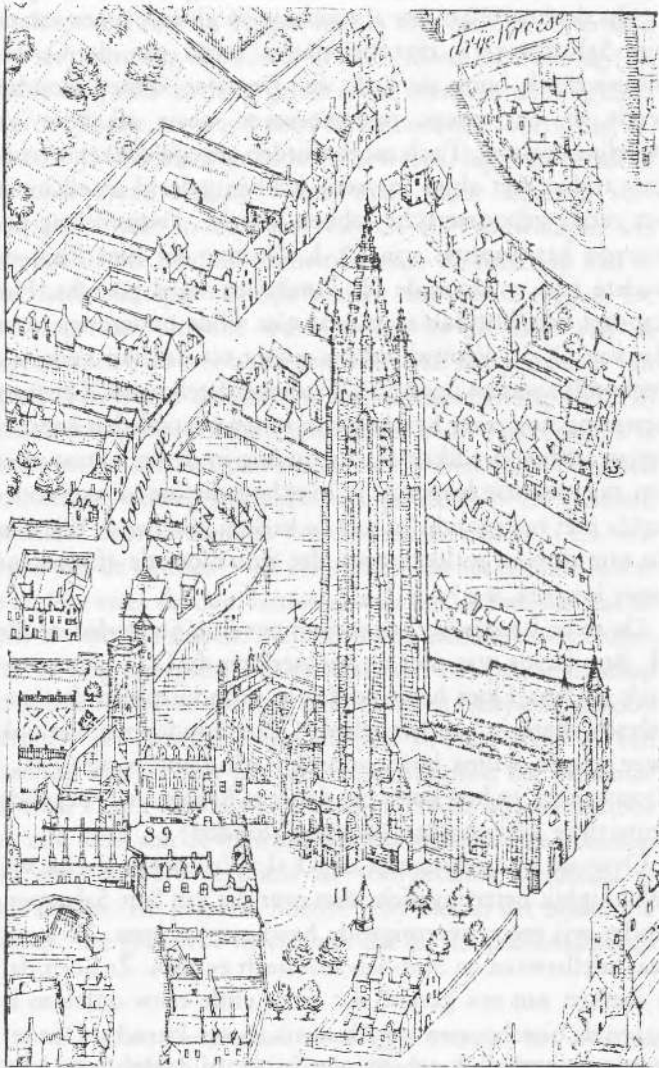
Het is algemeen bekend dat in de vroege middeleeuwen de kerken in ons bisdom Brugge en ook wel elders, altijd in de nabijheid van een waterloop, stroom, rivier of beek te zoeken zijn. Waarom? Heel eenvoudig omdat zij houten kerkjes waren en het water in de nabijheid moest te vinden zijn om in geval van brand het vuur te kunnen blussen. Dat algemeen principe werd ook in de vroegste kerkjes die in de omgeving van de stad Brugge getimmerd werden toegepast.

De oudste kerkjes, nl. Snellegem, Sint-Michiels en Sijsele werden getimmerd naast een beek. Wat bepaald het domein Snellegem betreft kunnen wij verwijzen naar het eerste kerkje van Snellegem zelf dat naast een beek (de Lane) getimmerd werd en naar haar eerste hulpkerk, de kerk van Sint-Michiels die opgericht werd te midden het huidig kerkhof aldaar en naast de Kerkebeek (vroeger de Tille). Ook de kerken van Zerkegem, Jabbeke, Varsenare, Bethferkerke, (Sint-Andries), Sint-Baafs werden naast een beek getimmerd. Ook de hulpkerk van Sint-Michiels, de Sint-Salvatorskerk, ontsnapte niet aan die algemene regel. Ze stond op de plaats waar ze nu staat, waarschijnlijk waar nu de hoofdingang van de kerk is, met het altaar naar het oosten gekeerd en de ingang in het westen. Ook daar was zij niet ver afgelegen van het water, van de Reie. De Reie immers, die van het Minnewater kwam, maakte oorspron-

kelijk vóór het Sint-Janshospitaal geen onnatuurlijke knik om naar de Mariabrug en ten zuiden van de O.L.Vrouwekerk te lopen, maar liep recht door naar het Sint-Janshospitaal om daar in een lichte boog naar de drukkerij De Haene-Bossuyt en langsheen het Guido Gezelleplein om, in de Dyver uit te monden. Daar er in 800 nog quasi geen huizen stonden tussen de Reie en het kerkje kon men, als er brand ontstond, in de Reie water in overvloed vinden om te blussen.

Nog een opmerking om dat artikel te sluiten: wij staan voor het feit dat er in de Oudburg zelf geen kerkje gebouwd werd. Hoe is dat uit te leggen? Waarom heeft men daar geen kerkje getimmerd? Er is slechts één antwoord hierop: omdat er reeds aldaar in de nabijheid een kerkje te vinden was en dan nog in de onmiddellijke nabijheid: het Sint-Salvatorskerkje. Dat laatste kerkje is dus ouder dan de Oudburg, en was oorspronkelijk een landelijke kerk, die omstreeks 800, iets vroeger of iets later, opgericht werd. Wij zullen onderaan tot het besluit komen dat de Oudburg ouder is dan de burcht die door Boudewijn I vóór de grote inval van de Noormannen na 862 en vóór 871 gebouwd werd. De Oudburg was waarschijnlijk jonger dan de Sint-Salvatorskerk en zou dan uit de eerste helft van de 9de eeuw te dateren zijn.

II

De Onze-Lieve-Vrouwekerk
volgens de kaart van Marcus Gerards (1562)

OUDERDOM EN HERKOMST VAN DE O.-L.-VROUWEKERK TE BRUGGE

Op slechts 150 meter afstand van de plompe toren van de Sint-Salvatorskerk rijst de slanke toren van de O.-L.-Vrouwekerk hoog de lucht in. De twee kerken stonden reeds in de vroege middeleeuwen naast elkander als tweelingszusters. Toch moet worden gezegd dat ze in vroegere tijden niet altijd in vrede hebben geleefd en elkander het eerste geboorterecht hebben betwist. Eeuwen lang beweerde het kapittel van O.-L.-Vrouw dat hun kerk de oudste was en door de H. Bonifacius werd gesticht. Het kapittel van Sint-Salvators, dat niet wilde onderdoen voor dat van O.-L.-Vrouw, kwam ervoor uit dat hun kerk nog veel ouder was en door Sint-Elooi werd gebouwd. Om haar bewering nog meer kracht bij te zetten bestelde het kapittel een prachtige predikstoel, die nu nog in de kerk staat, met een majestueuse levensgrote bisschop die Sint-Elooi voorstelde met het grondplan van de kerk in zijn hand. Wie zou nu nog durven te loochenen dat Sint-Elooi de «foudateur deser kercke» was?

De twee Brugse kerken grepen te ver in het verleden. De H. Bonifacius was niet de stichter van de O.-L.-Vrouwekerk en Sint-Elooi heeft nooit een grondplan van de Sint-Salvatorskerk in handen gehad. Graag zouden wij dan ook twee vragen willen beantwoorden: Hoe oud is de O.-L.-Vrouwekerk en hoe komt het dat er te Brugge in de negende eeuw twee kerken naast elkander stonden?

Over de ouderdom van de O.-L.-Vrouwekerk zijn wij gelukkiglijker betér ingelicht dan over die van Sint-Salvators, omdat wij meer overtuigende bewijzen bezitten. Ze heeft haar adelbrieven en Sint-Salvator heeft er geen. Ze heeft dat te danken aan een geschil dat in de elfde eeuw ontstaan is tussen de bisschoppen van Doornik en van Utrecht. De toestand op kerkelijker gebied was in de middeleeuwen heel anders als thans. De O.-L.-Vrouwekerk werd als hulpkapel van Sijsele opgericht en dat tot groot misnoegen van de bis-

schop van Doornik. Nu zou het niet mogelijk zijn dat een parochie gesplitst wordt zonder toestemming van de bisschop. In de vroege middeleeuwen kon dat wel, omdat de bisschop veel min te zeggen had in zijn bisdom. Niemand betwist thans nog dat Sijsele in het bisdom Doornik lag (1). Het is nog niet zo lang geleden dat men een ander geluid hoorde. Sijsele, zo werd door Beaucourt de Noortvelde, A. Duclos, J. Warichez en anderen beweerd, lag in het bisdom Utrecht. Deze stelling wordt thans door iedereen verworpen. Sijsele en de kapel van O.-L.-Vrouw lagen wel degelijk in het bisdom Doornik, maar de bisschop had in deze kerk en kapel van zijn bisdom niet veel te zeggen. De bisschop van Utrecht was immers in de loop van de negende eeuw in het bezit gekomen van het patronaat van Sijsele. Hij was er de patroon van, althans zijn kapittel. Hij bezat het patronaatsrecht, dat uit het bezit van een kerk is ontstaan, en aan het patronaatsrecht waren veel voordelen verbonden, zowel stoffelijke als geestelijke. De patroon beschikte over de tienden van de kerk: het altare, t.t.z. een derde van de tienden + de offergiften, en het bodium, t.t.z. de andere twee derden, bestemd voor het onderhoud van de kerk en voor de armen. Benevens deze stoffelijke voordelen was er nog een geestelijk element aan het patronaatschap verbonden: de patroon (en deze kon een leek, een gewoon clericus, een priester, een kapittel of een abdij of een bisschop zijn), bezat het jus praesentationis, het presentatierecht, t.t.z.: de patroon had het recht de nieuwe pastoor van zijn kerk aan de bisschop voor te stellen en de bisschop was als het ware verplicht de voorgestelde kandidaat te aanvaarden. De patroon hoefde zelfs niet in het bisdom te wonen; het gebeurde meermaals dat hij het patronaatschap

(1) M. English, *Parochieblad van Brugge*, 1953, nr. 22: «Heel die theorie van 't bisdom Utrecht, dat de helft van de tegenwoordige stad Brugge onder zijn gebied zou gehad hebben, is niet aan te nemen. Men heeft eenvoudig twee dingen verward: bisschoppelijk recht en kerkelijke bezitting.

bezat van een of meer kerken van een ander bisdom. Te Brugge stond men voor een zeer eigenaardige toestand: het kapittel van Utrecht bezat het patronaatschap van de O.-L.-Vrouwekerk en de bisschop van Doornik het patronaatschap van Sint-Salvatorskerk. Hieruit volgt dat de twee stadskerken die naast elkander stonden, in handen waren van twee verschillende bisschoppen: de O.-L.-Vrouwekerk was een eigen kerk van de bisschop van Utrecht en de Sint-Salvatorskerk een eigen kerk van de bisschop van Doornik. Twee bisschoppen stonden te Brugge als het ware tegenover elkander, hadden stoffelijke en geestelijke rechten in een van de twee stadsparochies. Daaruit volgt echter niet dat de O.-L.-Vrouwekerk in een ander bisdom lag, nl. in dat van Utrecht. De ganse stad lag in het bisdom Doornik dat zich nog ver ten noorden van de stad uitstreckte en zelfs de dekenij Aardenburg omvatte. Het Zwin trok niet, zoals sommigen hebben geschreven, de scheiding tussen de bisdommen Doornik en Utrecht.

Wanneer kwam Sijsele in handen van de bisschop van Utrecht, of met andere woorden: wanneer heeft zijn kapittel er het patronaatschap van verkregen? Dezelfde vraag geldt voor haar hulpkapel, de O.-L.-Vrouwekerk. Er zijn bijna geen kerken in Vlaanderen die in de negende eeuw gesticht werden waarover wij, in verband met de stichtingsdatum, zo goed ingelicht zijn, als deze twee kerken.

Vóór de oprichting van de hulpkerk O.-L.-Vrouw had Sijsele reeds een ander hulpkerk gesticht, nl. in het domein Gera dat van het domein Sijsele, in het noord-oosten ervan, werd afgescheiden. Deze kerk was de kerk van Sint-Kruis. De domeinnaam Gera was echter in de elfde eeuw door de parochianen nog niet totaal vergeten. Na de afsplitsing van Gera bleef Sijsele, qua uitgestrektheid, nog een indrukwekkend domein: behalve het parochiaal gebied van de parochie van het huidige Sijsele, strekte het zich nog uit over dat van Assebroek (het gebied van de voormalige gemeente met de vele parochies die er werden opgericht), de gemeente Oedelem (met de twee parochies Oedelem en

Oostveld), en ten noorden het langgerekt parochiaal gebied van de O.-L.-Vrouwekerk met verder naar het noorden toe ook dat van Sint-Gilles en tussen de Reie (Damse Vaart) en het Oude Zwin ook nog dat van Koolkerke (2).

De tweede hulpkerk, die door Sijsele gesticht werd, was de kapel van O.-L.-Vrouw. Het is op enkele jaren na geweten wanneer deze kapel tot stand kwam. Een gelukkig toeval bracht dat aan het licht. Zoals reeds werd gezegd ontstond er in het midden van de elfde eeuw een geschil tussen de twee bisschoppen, deze van Utrecht en van Doornik, in verband met het bezit van de O.-L.-Vrouwekerk. Beide bisschoppen beweerden er recht op te hebben. De bisschop van Utrecht deed beroep op Paus Alexander II, doch deze stierf vooraleer een beslissing te treffen. Zijn opvolger Gregorius VII stelde de bisschop van Utrecht in het gelijk en gaf opdracht aan de aartsbisschop van Reims streng op te treden tegenover de bisschop van Doornik. Uit de bulle van 5 maart 1075 blijkt dat de bisschop van Utrecht beweerde dat het Sint-Maartenskapittel van Utrecht reeds meer dan 200 jaar in het vredig bezit was van de O.-L.-Vrouwekerk (ad usum stipendiarium canonicorum) vooraleer Radbodus II er de hand op legde. Prof. E.I. Strubbe schreef: «Nog vóór 875 is die parochie aan het Sint-Maartenskapittel van Utrecht gekomen» ... en verder: «Het feit dat St.-Kruis vroeger dan de O.-L.-Vrouweparochie opgericht werd, is vooral van belang omdat het tijdstip waarop de O.-L.-Vrouweparochie ontstond uit een oorkonde van 1075 gekend is. In dat stuk wordt uitdrukkelijk verklaard dat de O.-L.-Vrouwekerk toen reeds meer dan twee eeuwen bestond. Wanneer men bedenkt hoe dikwijls de middeleeuwse oorkonden het rekbare «perpetuum», «ab antiquo» en soortgelijke uitdrukkingen op het verleden toepassen en hoe zelden zij een bepaald aantal jaren noemen, is er geen reden

(2) J. Noterdaeme, *De vroegste kerkgeschiedenis van Brugge*, in *Sacris Erudiri*, 1954, blz. 180 en vlg.

om het gegeven van de oorkonde te betwisten, zodat men de stichting van de O.-L.-Vrouwekerk om het midden van de IXe eeuw mag plaatsen» (3).

Radbodus II was bisschop van Doornik van 1068 tot 1098 (24 maart), en Alexander II was paus van 30 september 1061 tot 21 april 1073 (4). Radbodus II heeft de hand gelegd op de O.-L.-Vrouwekerk gedurende het pontificaat van Alexander II, vermits de bisschop van Utrecht reeds tot die paus een verzoekschrift heeft gericht om de bisschop van Doornik in het ongelijk te stellen. De bisschop van Doornik heeft nog vóór 1070 de O.-L.-Vrouwekerk geusurpeerd. Wij kunnen gerust veronderstellen dat er reeds een zekere tijd onderhandeld werd tussen de twee bisschoppen (van Doornik en van Utrecht) en dat het geschil niet onmiddellijk aan de paus werd voorgelegd. Ten einde raad, deed de bisschop van Utrecht dan toch beroep op de paus, en daar Alexander II reeds op 21 april 1073 stierf en de zaak nog niet beslecht was, werd het verzoekschrift nog geruime tijd vóór het sterfjaar van de paus verzonden, en zeker vóór 1073. In het verzoekschrift van de bisschop van Utrecht tot de paus gericht stond er dat de O.-L.-Vrouwekerk «eamden ecclesiam, traditione antiqua sedi suae delegatam, ducentis ferme annis absolute et quiete ad usus stipendiarios canonicorum Traiectensium retentam, donec Radboth ... eam subrupuit ... (5).

(3) E.I. Strubbe, *Album English*, 1952, a.w., blz. 376. Bemerkt dat de oostkant van de fiscus Snellegem het eerst afbrokkelde van het domein door de vorming van de fiscus Weinebrugge. In de fiscus Sijsele gebeurde juist het tegenovergestelde: daar brokkelde de westkant het eerst van het domein Sijsele af door het ontstaan van de fiscus Gera. Hoe is die tegenstelling uit te leggen? Het antwoord is heel eenvoudig: Weinebrugge en Gera ontstonden na 700 en nog in de achtste eeuw, in het waterland langsheen de oevers van de Reie en de Vuldersrei, die voor schapen- en veeteelt vrij gekomen waren. Denk maar even aan de uitgestrekte broeken op Gera, vanaf de Dampoort tot tegenaan Damme.

(4) E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden* - Alexander II, blz. 212 en Radbodus II, blz. 246.

In 1071 of 1072 schreef dus de bisschop van Utrecht dat hij sedert meer dan 200 jaar in het vredig bezit was van de kerk van O.-L.-Vrouw en dat Radbodus II haar usurpeerde. Hij deed dit tussen 1068 en 1070 of 1071. De O.-L.-Vrouwekerk was dus enkele jaren vóór 870-871 een eigen kerk van de bisschop van Utrecht geworden en daar de O.-L.-Vrouwekerk een hulpkerk was van Sijsele ... quae prius erat in Sisela, matri suae subjecta ... vooraleer ze geusurpeerd werd, hing de O.-L.-Vrouwekerk nog af van haar moederkerk Sijsele en omdat ze een hulpkerk was van Sijsele, was ook de moederkerk toen reeds een bezit van de bisschop van Utrecht. Moederkerk en hulpkerk kunnen terzelve tijd geschonken zijn geweest en de mogelijkheid staat ook open dat de hulpkerk gesticht werd enkele jaren na de schenking van de kerk van Sijsele aan de bisschop van Utrecht.

Wij hoeven er rekening mede te houden dat Sijsele omstreeks 870 een grafelijk domein was. Hoe kunnen wij dat vaststellen? Gera was een onderdeel van het domein Sijsele dat vroeger een kroondomein was. Hoe kunnen wij dat achterhalen? Boudewijn I kreeg dat domein van zijn schoonvader Karel de Kale. Het bewijs: Op 31 oktober 1089 schonk een van zijn afstammelingen, Robrecht II, of beter bevestigde deze graaf, dat de burchkerk van Sint-Donaas, die een eigen kerk was van de graaf, in het bezit was van de «capella S. Crucis in villa quae dicitur Gera». Het kapittel van Sint-Donaas was toen reeds, wellicht bij de stichting ervan, in het bezit van de kapel Gera. Een graaf van Vlaanderen, vermoedelijk Boudewijn V, had ermede uit zijn bezittingen zijn eigen werk begiftigd. Als nu Gera, een onderdeel van de fiscus Sijsele, een grafelijke bezit was dan

(5) M. Coens, *Analecta Bollandiana*, 1953, t. LXXI, p. 64 en vlg. Wij hebben in *Sacris Erudiri*, 1954, *Sijsele en het Sint-Maartenskapittel*, blz. 183, M. Coens gevolgd: «En 1075 ils en faisaient remonter l'existence à pres de deux cents ans». *Ferne* is niet te vertalen door bijna. — bijna 200 jaar — maar door vast en zeker, ja meer dan 2000 jaar.

moet het domein Sijsele het ook zijn geweest en alles laat vermoeden dat Boudewijn V het geërfd had van Boudewijn I en dat Sijsele vroeger een kroondomein was.

Wanneer werd de kerk Sijsele aan de bisschop van Utrecht geschonken? Wij staan hier voor het zeer eigenaardig feit dat Sijsele en Utrecht niet in hetzelfde bisdom lagen, zelfs niet in hetzelfde aartsbisdom en zelfs na 943 niet in hetzelfde rijksgebied. De vraag is dan ook: welke vorst kon er belang bij hebben het domein en de kerk van Sijsele aan het zover afgelegen bisdom Utrecht te schenken? De schenker moet een bijzondere reden hebben gehad om de bisschop van Utrecht met de kerk van Sijsele te begiftigen. Wij denken dan ook dat de schenking van de kerk van Sijsele door Boudewijn I werd gedaan. Hij woonde zelf op het Sijseels domein (de burcht stond in dat domein) en hij had bovendien een persoonlijke reden om Hungar, de bisschop van Utrecht en niet zijn eigen bisschop, Raginelmus, de bisschop van Noyon-Doornik, de kerk van Sijsele te schenken. Boudewijn en Judith hebben tussen hun vlucht uit Senlis en hun Romereis een tijdlang te Utrecht verbleven en daar Sijsele omstreeks dezelfde tijd aan de bisschop van Utrecht werd geschonken, ligt de veronderstelling voor de hand dat de schenking een dankgift was van Boudewijn I voor de gastvrijheid bij Hungar, bisschop van Utrecht, genoten in de zomermaanden van 862. Uit de achtereenvolgende brieven van Hinkmaar, aartsbisschop van Reims, kunnen wij immers gissen in welke richting de graaf van Vlaanderen, nadat Hinkmaar hem in de ban had geslagen, gevlucht is. Hij voelde zich veiliger in het noorden, nabij de Friezen. De aartsbisschop van Reims had brieven geschreven, niet enkel naar de bisschoppen van zijn aartsbisdom, doch ook nog naar de bisschoppen van Kamerijk en van Utrecht, twee bisdommen die paalden aan het bisdom Noyon-Doornik en die niet tot zijn rechtsgebied behoorden, om hen de excommunicatie van Boudewijn mede te delen. Het is kenschetsend dat hij uitdrukkelijk de bisschop

van Utrecht verwittigde dat Boudewijn in staat was een bondgenootschap met de Friezen te sluiten en hem vroeg het mogelijke te doen om dat te verhinderen. Ook Hinkmaar hield er dus rekening mede, dat de graaf naar de bisschop van Utrecht zou kunnen vluchten. Het is goed mogelijk dat Hungar, de bisschop van Utrecht, Boudewijn en Judith heeft ontvangen en hun de raad heeft gegeven zich niet tot de Friezen te wenden maar hun geval aan de paus voor te leggen. Graaf en Gravin werden door de paus goed ontvangen en het slot van de Romereis was de verzoening tussen Boudewijn en zijn schoonvader. De graaf, eens in zijn graafschap terug, heeft niet lang gedraald om zijn dankbaarheid aan Hungar te betonen. Korte tijd na zijn terugkomst, dus na 862, schonk hij aan de bisschop de kerk van Sijsele om er het door de Noormannen verarmde kapittel van Sint-Maarten van Utrecht mede te begifigen (6).

Tegen het wegschenken van die kerk door de graaf kan geen bezwaar worden ingebracht. In 864 heeft hij ook de villa Temse met de kerk — villam Tempseke cum ecclesia — aan de Sint-Pietersabdij te Gent weggeschonken (7). Het is opvallend dat er geen schenking gekend is van een kerk door Boudewijn I aan de bisschop van Noyon-Doornik. Wellicht is ook dat uit te leggen. Deze bisschop, suffragaan van de aartsbisschop van Reims, stond vanzelfsprekend aan de zijde van de grimmige Hinkmaar in het geschil tussen de aartsbisschop en de graaf. Hinkmaar zou geen andere hou-

(6) J. Noterdaeme, *Sijsele en het Sint-Maartenskapittel te Utrecht*, in *Sacris Erudiri*, 1954, blz. 184 en vlg.

(7) J. Dhondt, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen*, in *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XXI (1942), blz. 51 : «Ter gelegenheid van zijn huwelijk in het najaar van 863, werd Karels schoonzoon met «honorés», dit is met gouwen of abdijen, beleend. Waarschijnlijk waren de graafschappen Waas en Kortrijk daaronder begrepen: inderdaad, het is thans uitgemaakt dat Boudewijn, op de eerste verjaardag van zijn huwelijk aan de Sint-Pietersabdij te Gent, een aanzienlijke schenking heeft gedaan, bestaande uit het domein Temse». Zie nog: A. Fayan, *Liber Traditionum*, p. 51.

ding hebben geduld. Het is dan ook te begrijpen dat de graaf de bisschop niet in het hart droeg. Het is zelfs te vermoeden dat de schenking van de kerk van Sijsele niet alleen een dankgift was van de graaf aan de bisschop van Utrecht maar ook een weervraak en een kaakslag aan de bisschop van Doornik. De graaf ging waarschijnlijk nog verder en heeft korte tijd na de schenking van de kerk Sijsele, ook nog een hulpkapel van deze kerk, de O.-L.-Vrouwekapel gesticht, vlak tegenover de Sint-Salvatorskerk maar nog op Sijseels grondgebied, om de bisschop van Doornik nog meer te treffen.

Meteen vinden wij de uitleg van de zeer eigenaardige toestand op kerkelijk gebied te Brugge in de negende eeuw: twee kerken naast elkander voor een nauwelijks ontluikende agglomeratie, twee eigen kerken van bisschoppen die zelfs niet tot hetzelfde aartsbisdom behoorden. Dat feit is steeds voor de historici een raadsel gebleven. Brugge was toen toch niet zo belangrijk dat het twee kerken zou hebben gehad. J. Dhondt schreef terecht: «Het is inderdaad zo dat het oprijzen van twee kerken in de 11de eeuw en later als een thermometer voor de stadsgroei kan worden gebruikt. Daartegenover is mij niets bekend voor de vroege stadsgroei uit de negende eeuw. Ik wil zeggen dat, wijl in de elfde eeuw we inderdaad zien dat, waar een stadsagglomeratie groeit, vrij snel een filiale van de landelijke parochiekerk middenin de stadskerk ontstaat, dit niet het geval is in de stadjes die in de 9e eeuw tot stand komen, hetzij de mobiliteit van de bidplaatsen niet zo groot is als later, hetzij die vroege kernen nog te onbelangrijk zijn om de kosten van een aparte kerk te verrechtvaardigen (8). E.I. Strubbe was van een ander gedacht en schreef: «Daar nu de oudste agglomeratie te Brugge zich het eerst op het parochiale gebied van St.-Salvator heeft gevormd, en de O.-L.-Vrouwekerk gebouwd werd ongetwijfeld ten behoeve van die

(8) J. Dhondt, *a.w.*, in *Handelingen Gent*, 1957, blz. 200.

agglomeratie nadat ze zich reeds naar Sijsele toe ontwikkeld had, is de St.-Salvatorskerk ouder dan die van O.-L.-Vrouw» (9).

Het kan sterk in twijfel worden getrokken dat er zich reeds een agglomeratie had gevormd in de negende eeuw ten zuiden van de Dijver in het bos «Eekhout», op de Braamberg en in Groeninge. De redenering van E.I. Strubbe komt hierop neer : in de negende eeuw werd de O.-L.-Vrouwekerk gebouwd, dus moest er daar reeds een zeker agglomeratie hebben bestaan. Ik denk dat er nog geen was. Dan rijst echter onmiddellijk de vraag op : waarom heeft de kerk van Sijsele niet gebouwd op een beter geschikte plaats in haar domein, maar wel op de verste uithoek ervan, op een plaats waar bijna geen parochianen woonden en dan nog wel op enkele tientallen meter van een reeds bestaande kerk ? Ook voor die vraag dient een antwoord te worden gezocht.

De St.-Salvatorskerk staat langsheen de linkeroever van de Reie. De rechteroever van de Reie behoorde niet tot het domein van die kerk maar tot het domein van Sijsele. Langsheen de oever van die Reie werd de O.-L.-Vrouwekerk gesticht. Hoe was de toestand op kerkelijk gebied vóór de stichting van die bidplaats ? De afstand tussen de kerk van Sijsele en de Reie te Brugge bedroeg nagenoeg 10 kilometer. De parochianen van Sijsele die merkkelijk nader van de kerk van Sint-Salvator woonden dan van de kerk Sijsele vertikten het naar de ver afgelegen kerk van Sijsele te gaan, daar er een kerk in hun nabijheid stond. Wat deden zij ? Zij gingen ter kerk naar Sint-Salvator. Die kerk inde dan ook de oblationes of offergiften onder welke vorm dan ook van Sijseelse kerkgangers. Wat zien wij nu gebeuren ? Tussen 862 en 870 bouwt Sijsele of laat ons zeggen de graaf, een hulpkapel op de uiterste grens van haar parochie, langsheen de weg die naar de Sint-Salvatorskerk leidde en tegenaan de

(9) E.I. Strubbe, *a.w.*, *Album English*, blz. 377.

Reie, zodat geen enkel parochiaan van Sijsele nog kon naar die laatste kerk gaan zonder de hulpkerk van Sijsele voorbij te gaan. De parochianen van Sijsele werden als het ware de pas afgesneden naar de Sint-Salvatorskerk, wat een geldelijk verlies voor die kerk betekende. Die laatste kerk nu was een eigen kerk van de bisschop. De O.-L.-Vrouwekerk is dan ook altijd een doorn geweest in het oog van de bisschoppen van Doornik.

Het besluit? Het boterde niet tussen de graaf van Vlaanderen en de bisschop van Doornik. Boudewijn I schenkt de kerk van Sijsele aan de bisschop van Utrecht aan wie hij veel dank verschuldigd was. De schenking had terzelve tijd tot doel de bisschop van Doornik te treffen, een weerwraak die tot de volle ontplooiing kwam toen de graaf korte tijd na de schenking ook nog een hulpkapel stichtte, de O.-L.-Vrouwekerk, als tegenhanger van de eigen kerk van de bisschop. Boudewijn I was zeer rijk. Hij kon het zich veroorloven een hulpkapel te stichten en dat tot groot misnoegen van de bisschop van Doornik. Hungar kon dat niet, maar de rijke graaf kon dat wel. Hij bracht door de schenking van de kerk Sijsele en door de stichting van haar hulpkerk een ander bisschoppelijk gezag, dat van de bisschop van Utrecht tegenover dat van de bisschop van Doornik. Deze laatste was immers verplicht te Sijsele en zelfs in de O.-L.-Vrouwekerk de pastoor te benoemen die de patroon van Utrecht hem voorstelde. Het was een handige zet van de graaf tegenover de bisschop van Doornik die Hinkmaar had gesteund in zijn beruchte strijd tegen Boudewijn.

Wij kunnen dan ook A.C.F. Koch niet volgen die schrijft: «Maar dat de jongste kerk (de O.-L.-Vrouwekerk) er reeds circa 870 was, is bij nader inzien niet te bewijzen en bovendien onwaarschijnlijk. Deze mening steunt op een letterlijke interpretatie van de summiere en niet erg nauwkeurig geformuleerde tekst van een pauselijke bul uit het jaar 1075, die weliswaar te lezen geeft dat de «Brugse kerk» — waarmee meer kort dan precies de O.-L.-Vrouwekerk is bedoeld — toen al ruim twee eeuwen bestond, maar waaruit

men op de keper beschouwd niet meer mag halen dan dat het de parochiale rechten van de moederkerk Sijsele op een stuk Brugs gebied waren, die in 1075 werden geacht ruim twee eeuwen oud te zijn (10). De bisschop spreekt echter in het bedoeld stuk uitdrukkelijk van de kerk die reeds zo lang in zijn bezit is en niet van een stukje grond. In de reeds vermelde bul van paus Gregorius VII (5 maart 1075) is er uitdrukkelijk sprake van een kerk «... Astruit autem episcopus Trajectensissis eandem ecclesiam traditione antiqua sedi suae delegatam ...» Uit die tekst blijkt duidelijk dat er geen sprake is van een stuk grond, maar wel van de kerk (de O.-L.-Vrouwekerk) die van overouds aan de bisschopszetel van Utrecht werd geschonken. Bemerkt ook het woord geschonken. Geschonken door wie? Indien onze visie juist is, dan werd die kerk, die in een grafelijk domein stond, door de graaf Boudewijn I aan de bisschop van Utrecht geschonken nadat hij van zijn Romereis was teruggekeerd. De graaf heeft die kerk gebouwd om lucht te geven aan zijn wrevel tegen de bisschop van Doornik. De kerk stond immers op Sijseels grondgebied en op korte afstand van de St.-Salvatorskerk die een eigen kerk was van de bisschop waarmede de graaf overhoop lag. Het is dan ook meer dan waarschijnlijk dat de O.-L.-Vrouwekerk werd opgericht tussen 865 en 870, zoals in de oorkonde nog te achterhalen is. Had er 200 jaar later geen strijdlustige bisschop, zoals een Radbodus II, niet de hand durven te leggen op de O.-L.-Vrouwekerk om ze in te palmen, dan zou men nooit de preciese ouderdom van die kerk hebben kunnen achterhalen.

Wanneer werd de O.-L.-Vrouwekerk een stadskerk?

Over die vraag zijn de historici het niet eens. Meer dan een geleerde dacht dat de O.-L.-Vrouwekerk in 1128 nog

(10) A.C. Koch, *Brugge' ontwikkeling*, a.w., blz. 35.

buiten de stad Brugge lag. Zij steunden zich ten onrechte op het verhaal van Galbert over de moord op Karel de Goede. In 1128 was de stad Brugge onder interdikt geplaatst. Wij lezen echter in het verhaal dat de O.-L.-Vrouwekerk in juni 1128 openbleef voor de eredienst. Hieruit werd besloten dat die kerk niet door het interdikt werd getroffen, en dat ze dus buiten de stad lag. Het argument houdt echter geen steek. Prof. J. Dhondt heeft daar reeds op gewezen: «Ik betwijfel echter ten sterkste, schreef hij, of men uit Galbert kan aflezen dat de eredienst in de tijd van het interdikt uitsluitend in de O.-L.-Vrouwekerk werd voortgezet. Wat Galbert met nadruk zegt is, dat de Bruggelingen zich van het interdikt volstrekt niets hebben aangetrokken, ja, dat het helemaal niet werd afgekondigd te Brugge en dat de Bruggelingen voortgingen met zoals in gewone tijd te handelen uit kerkelijk opzicht ... nos quidem, contra preceptum metropolitani nostri et episcopi, divinum officium peragebamus mortuosque in bello tumulabamus in sanctis atriis». Hoe men hieruit kan afleiden dat alles uitsluitend in O.-L.-Vr. geschiedde is mij een raadsel! Trouwens het meervoud «atriis» vernietigt deze redenering. Daarenboven wordt de ware toedracht van zaken geheel duidelijk door: «nemo auderet annunciare bannum et anathema archiepiscopi nostri ...» niemand durfde het zelfs aan het interdikt af te kondigen. Het kan niet uitdrukkelijker gezegd worden dat de Bruggelingen zich van het interdikt volstrekt niets hebben aangetrokken ... als dat zo is, vervalt de uitzonderingspositie die men aan O.-L.-Vr. wil toeschrijven, en meteen de noodzaak om haar buiten de omheining te houden» (11). Er kan hier aan worden toegevoegd dat de Bruggelingen wellicht de voorkeur gaven aan de O.-L.-Vrouwekerk boven deze van St.-Salvators ofwel omdat de pastoor van die laatste kerk te veel stond aan de zijde van zijn bisschop (de kerk was een eigen kerk van de bisschop),

(11) J. Dhondt, *De vroege topografie van Brugge*, a.w., blz. 29.

ofwel omdat de proost van het kapittel van de O.-L.-Vr., die veel invloed had, de situatie handig heeft weten te exploiteren.

Galbert stipt bovendien uitdrukkelijk aan dat de O.-L.-Vrouwekerk een Brugse stadskerk was: «ecclesia S. Mariae in Brugis» (12). Het kan niet anders dan dat hij door die uitdrukking heeft bedoeld: de O.-L.-Vrouwekerk was een Brugse stadskerk.

Stadskerk in 1122.

In een oorkonde van 1122 kapituleert Lambertus, bisschop van Doornik volledig in een geschil dat reeds meer dan 50 jaar aansleepte tussen de bisschop van Utrecht en de bisschop van Doornik. Hij erkent: «Traiectensum ecclesiam diu spoliatam fuisse a sua legitima possessione que est in Sisela et appendiciis ejus ... licet tam Radbodum quam Baldericum, predecessores meos, saepe super hujusmodi injuria interpolaverit». In dezelfde oorkonde wordt de O.-L.-Vrouwekerk tot tweemaal toe een Brugse stadskerk genoemd «... preposito sancte Marie in Brugis ...», de proost van de O.-L.-Vr. te Brugge, en verder: «ut unum de canonicis Sancte Marie in Brugis ...», dat een van de kanunniken van de O.-L.-Vr. te Brugge (13).

Stadskerk in 1116.

In 1116 oorkondt Godebaldus, bisschop van Utrecht, dat de O.-L.-Vrouwekerk in Brugge, die vroeger in Sijsele lag, een filiale is van de kerk van Sijsele «... ecclesia sancte Marie in Brugge, que erat prius in Sisela, matri sue subjecta» (14). De O.-L.-Vrouwekerk stond, volgens het schrijven van de

(12) Galbert, *a.w.*, caput 114, blz. 163.

(13) S. Muller en A.C. Bouman, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*, deel I, nr. 301.

(14) Muller, *a.w.*, nr. 286.

bisschop, eerst in het domein Sijsele en is nadien Brugse stadskerk geworden, daar ze op Brugs grondgebied was komen te staan.

Over de twee oorkonden van 1116 en 1122, werd uitvoerig geschreven door F.W.N. Hugenholz, zowel over de inhoud als over de echtheid ervan (15). Ook M. Coens kan met vrucht worden geraadpleegd. De oorkonde van 1116 zou volgens de laatste schrijver iets jonger zijn (16). Dat heeft echter voor ons betoog geen belang. De echtheid van de twee oorkonden wordt niet betwist en ze zijn zonder twijfel uit het eerste kwart van de twaalfde eeuw en beide bisschoppen hebben de O.-L.-Vrouwekerk als een Brugse stadskerk herkend.

Stadskerk in 1105.

Door de bul van Paschalis II (9 april 1105) kan de indruk worden gewekt dat de O.-L.-Vrouwekerk toen geen stadskerk was (17). M. Coens schrijft: «A Rome, Pascal II — ses services oublièrent ils la sévère missive de son prédécesseur à Manasses ? — accorda, par sa lettre du 9 avril à Gummarus la confirmation du décret de Balderic. Il garantit l'altare de Sainte-Marie contre toute exaction le droit des chanoines à élire leur prévôt, la faculté pour celui-ci de disposer canoniquement des prébendes, enfin la sujection du chapitre vis-à-vis de l'évêque de Noyon-Tournai avec une redevance à lui payer annuellement, le jour des SS. Simon et Jude, pro respectu ecclesiae». In de bul schrijft de Paus: «parochiali Ecclesiae Sanctae Marie, que apud Brugense oppidum est». Uit deze tekst zou men kunnen afleiden dat de kerk buiten de stad lag en *apud*, vertalen door *nabij*. In middeleeuws

(15) F.W. Hugenholz, *Twee oorkonden over de oude betrekkingen tussen Brugge en Utrecht*, in *Handelingen over Geschiedenis Brugge*, 1948, blz. 59 en vlg.

(16) M. Coens, *a.w.*, blz. 67 en noot 2.

(17) M. Coens, *a.w.*, blz. 66.

Latijn is apud zeer vaak te vertalnen door *te*, apud Brugense oppidum = te Brugge. Dat deze interpretatie zich in onderhavig geval opdringt blijkt uit het feit dat de bul een bevestiging is van de oorkonde van Baldericus, vier jaar vroeger uitgegeven, waarin de O.-L.-Vrouwekerk een Brugse kerk werd genoemd. Paschalis II kende ongetwijfeld de inhoud van deze oorkonde en uit zijn oorkonde zelf blijkt dat de paus de kerk als stadskerk aanzag.

Stadskerk in 1101.

In 1101 oorkondt Baldericus, bisschop van Noyon-Doornik, dat zijn voorganger Radbodus II «... ecclesiam S. Mariae Brugensis libertatis privilegium condonasse» (18). De kloosterzusters, die de kanunniken hadden vervangen, werden verplicht het koor te verlaten, en de proost werd in zijn rechten hersteld. Van belang is dat de bisschop de kerk een Brugse stadskerk noemt.

Stadskerk in 1091.

De voorganger van Baldericus was de strijdlustige Radbodus II. In een oorkonde van 1091 schreef hij onomwonden dat de O.-L.-Vrouwekerk binnen de omheining van de stad Brugge lag: «ecclesiae Sanctae Mariae quae Brugis est» (19).

Stadskerk in 1089 (28 december)

In een oorkonde van 28 december 1089 regelde dezelfde bisschop de verhouding van de nieuw opgerichte parochie van Sint-Donaas binnen de burcht in verband met het begrafenisrecht van de parochianen van O.-L.-Vrouw. Hij

(18) M. Coens, *a.w.*, blz. 66 en *Miraeus et Foppens*, ad annum 1101.

(19) M. Coens, *a.w.*, blz. 65 en *Miraeus et Foppens*, ad annum 1091.

steunde erop dat deze kerk een parochiekerk van Brugge was — quae est in Burgo Brugensi — die in de stad Brugge staat. Burgus heeft in de oorkonde niet de betekenis van een burcht, van een omwald iets, maar wel de romaanse betekenis van bourg, van stad. De oorkonde ging immers uit van de bisschop van Noyon-Doornik (20).

Stadskerk in 1089 (31 oktober)

Twee maanden eerder vaardigde de graaf van Vlaanderen, Robrecht van Jeruzalem, een oorkonde uit waardoor hij de proost en het kapittel van Sint-Donaas in haar bezittingen bevestigde (21). Wij schrijven : bevestigde, want de graaf heeft door deze oorkonde het kapittel met haar proost niet ingesteld en begiftigd. Er bestaat, aldus J. Dhondt, een weelde van aanwijzingen dat het kapittel van Sint-Donaas onder Boudewijn V of in elk geval in de tweede helft der elfde eeuw moet zijn opgericht. De oorkonde van Boudewijn V voor Sint-Winoksbergen in 1067 uitgevaardigd, toont duidelijk aan dat proost en kapittel van Sint-Donaas toen reeds bestonden « ... ut sicut hospites mei respondent, Brugensi preposito ... ita et hospites illi soli Abbati ... » uit de tekst blijkt duidelijk dat er slechts kan sprake zijn van de proost van Sint-Donaas (22). De oorkonde van 1089 heeft een ouder oorkonde als grondslag, een oorkonde die waarschijnlijk door Boudewijn V werd uitgevaardigd. Onder de vermelde bezittingen staat : « In parrochia Sancte Marie Brugensis IIII curtilia et I pratum ». De O.-L.-Vrouwekerk was dus zonder twijfel reeds in 1089 en zelfs waarschijnlijk reeds bij de stichting van het kapittel door Boudewijn V een Brugse parochiekerk.

(20) Gysseling-Koch, *Diplomata*, t. I, nr. 172, blz. 300.

(21) Gysseling en Koch, *Diplomata*, t. I, nr. 170, blz. 296.

(22) J. Dhondt, *De vroege topografie*, a.w., blz. 14 en noot 14.

Stadskerk in 1075.

In een bul van 5 maart 1075 verdedigde Gregorius VII de rechten van de bisschop van Utrecht in het geschil dat was ontstaan tussen deze laatste en de bisschop van Doornik in verband met de O.-L.-Vrouwekerk «... de Brugensi ecclesia in Noviomensi episcopio sita» (23). De O.-L.-Vrouwekerk wordt in de bul een Brugse kerk genoemd. Het geschil werd reeds aan zijn voorganger paus Alexander II voorgeleegd, doch kreeg geen oplossing vóór de dood van de paus in 1073. In de bul liet paus Gregorius aan Manasses, aartsbisschop van Reims, weten dat hij uit goede bron vernomen had dat Radbodus II beslag had gelegd op de O.-L.-Vrouwekerk en ze aan een andere geestelijke had verkocht. De paus gaf opdracht aan Manasses de bisschop van Noyon-Doornik te dwingen zijn ongelijk te erkennen en hem desnoods uit zijn ambt te schorsen.

Stadskerk omstreeks 1070.

In de bul van 1075 staat uitdrukkelijk geschreven dat bisschop Radbodus II de hand legde op de O.-L.-Vrouwekerk. Hij was een dynamische bisschop. Hij heeft blijkbaar niet lang na zijn bisschopswijding, die in 1068 plaats vond, beslag gelegd op de O.-L.-Vrouwekerk onder voorwendsel dat ze op een stuk grond stond die in de stad werd ingelijfd. In 1068 was nog gans de stad parochiaal gebied van de Sint-Salvatorskerk, en deze kerk was een eigen kerk van de bisschop. Vóór Radbodus II had nog geen bisschop het aangedurfd aanspraak te maken op die kerk. Wat heeft hem ertoe aangezet? Ongetwijfeld het feit dat die kerk een stadskerk was geworden en ze nu in zijn parochie stond. Daaruit kan men echter niet besluiten dat die kerk pas toen stadskerk was geworden. Het is mogelijk dat ze het reeds werd onder

(23) M. Coens, *a.w.*, blz. 65.

zijn voorganger en dat deze ervoor terugschrok de bisschop van Utrecht te beroven van hetgeen hem wettig toekwam. Radbodus was een zeer strijdlustig man, zoals gans het verloop van het geschil aantoonde: hij hield de strijd dertig jaar lang vol. Hij heeft zelfs de kerk waarop hij de hand legde verkocht, iets dat, zoals de paus verklaarde, volstrekt onwettig was en niet toegelaten. Niet elke bisschop heeft hetzelfde temperament. Het kan zijn dat zijn voorganger niet de onrechtvaardigheid heeft willen bedrijven waartoe een Radbodus in staat was en dat de O.-L.-Vrouwekerk reeds vóór Radbodus binnen de omheining van de stad stond.

Stadskerk onder Boudewijn V.

Boudewijn V volgde zijn vader op in 1036 en stierf in 1067, één jaar vóór Radbodus bisschop werd van Doornik. Deze graaf heeft veel voor Brugge gedaan en heeft onder meer het castrum van Brugge uitgebreid en versterkt. Hij schrikte er niet voor terug oorlog te voeren buiten de grenzen van zijn graafschap om het te verdedigen tegen het Duitse keizerrijk. In 1054 echter zakte de Duitse keizer met een groot leger naar de Schelde af. Het gelukte hem te Kamerijk de Schelde over te steken en, na eerst Rijsel te hebben bedreigd, naar Doornik op te trekken. De stad werd na hevige weerstand bezet. De zomer liep intussen ten einde en de keizer, tevreden over zijn krijgstoicht, leidde zijn leger naar Duitsland terug, met het inzicht het jaar daarop naar Vlaanderen terug te keren. De oorlog liep voor Vlaanderen goed af omdat de keizer na korte tijd overleed. Het is te begrijpen dat Boudewijn V ook aan de verdediging van zijn eigen graafschap heeft gedacht: Oudenaarde kreeg een burcht en Rijsel, Gent, Ieper, Aire, Sint-Omaars en Brugge werden in staat gesteld een beleg te doorstaan. Vooral Brugge werd niet vergeten. De graaf heeft het grote castrum van Brugge gebouwd in die zin dat hij het verdubbeld heeft in oppervlakte door er het noordelijk deel, het zogezegd

klerikaal gedeelte, aan toe te voegen. De grote weg die ten noorden van het primitief castrum liep werd afgesneden en ten westen en ten oosten van het castrum door een versterkte poort afgegrensd. Vanzelfsprekend vormde het grote castrum één geheel, één en hetzelfde verdedigingscomplex.

Het is te vermoeden dat Boudewijn V ook aan de oudste agglomeratie van Brugge heeft gedacht, nl. aan de Oudburg. Nog heden ten dage wordt dit gebied «Oudeburg» genoemd. Het kreeg terecht de naam van burg, want het was langs de vier zijden door water omringd en dus een omweld en versterkt gebied, een burg. Het had echter een zeer kwetsbare plaats. Aan de zuidwestkant ervan stond, op enkele meter afstand, aan de overkant van de Reie, de O.-L.-Vrouwekerk. Die kerk stond in het Sijseelse, langs de rechteroever van de Reie. Het was langs die zijde van de stad dat vanuit Gent, vanuit het oosten dus, het leger van het Duitse Rijk het gemakkelijkst Brugge kon bereiken. De oude Gentweg liep immers langsheen de kerk. Het is geen toeval dat men niet hoger dan tot Boudewijn V kan opklimmen om een vermelding te vinden van de O.-L.-Vrouwekerk als Brugse kerk, als stadskerk.

Vroeger werden de kerken, in oorlogstijden, die in de omgeving van een stad stonden, gesloopt, daar ze een schuilplaats voor de vijand waren. Boudewijn V sloopte de kerk niet. Hij liet ze staan maar bracht ze in zijn eigen verdedigingsgordel. Hij veranderde de loop van de Reie. Voordien liep de Reie ten noorden van de kerk. De graaf deed een vestingsgracht ten zuiden van de kerk graven en veranderde aldus de loop van de Reie dewelke hij ten zuiden van de kerk deed vloeien. Door dat feit stond ze binnen de stadsgordel en werd de O.-L.-Vrouwekerk een stadskerk. Wanneer men zoekt naar het tijdstip waarop dat geschiedde, komt het midden van de elfde eeuw het meest in aanmerking en dan het jaar 1054 of kort daarna. Er was nog een tweede plaats ten zuiden van de Dijver waar de vijand zich goed verschuilen kon, nl. de Eekhout, die aan de overkant

van de Dijver lag en met houtgewas begroeid eerder aan een bosje gelek. Te midden in dit bos stond er vóór 1060 een kapel. Daarom werd de nieuwe vestingsgracht die ten zuiden van de O.-L.-Vrouwekerk werd gegraven doorgetrokken ten zuiden van de Eekhout (die ten oosten van de O.-L.-Vrouwekerk lag) tot aan het noordeinde van de Garenmarkt, om dan de richting van het noorden te nemen (het Pandreitje) en uit te monden bij de Rozenhoedkaai in de oude Reie. Door het graven van deze vertakking van de Reie, vertakking die begon even ten westen van de Maria-brug, vertakking die als vestingsgracht moest fungeren, werd er als het ware een groot eiland gevormd. De gevaarlijke zone was nu rondom door water omringd. Dit grote eiland werd zelfs in twee helften gesplitst : onmiddellijk ten westen van de O.-L.-Vrouwekerk werd een verbinding gegraven tussen de nieuwe vestingsgracht en de Dijver, zodat de Eekhout of althans het grootste deel ervan nog meer de naam van eiland verdiende.

Wij schreven boven dat de Reie als vestingsgracht vermoedelijk weinige tijd na 1054 verlegd werd van het noorden van de O.-L.-Vrouwekerk naar het zuiden ervan. De vertakking van de Reie die langsheen Groeninge ten oosten van dezelfde kerk loopt werd waarschijnlijk ter zelve tijde gegraven en de aarde, bij deze nieuwe werken opgedolven, werd gebruikt om de arm van de Reie die ten noorden van dezelfde kerk liep te dempen. Everelmus, die van 1048 tot 1060 in de Eekhout verbleef en er een bedehuis stichtte, woonde tussen 1054 en 1060 in een gebied dat men werkelijk als een eiland kon beschouwen. Dom. Nic. Huyghebaert heeft onlangs een degelijke studie over het grafscript van Everelmus geschreven. Hij vermoedt dat de kluizenaar in de Eekhout begraven werd en dat het grafscript : «Hic jacet Everelmus anachorita qui duodecim annis hic in insula conversatus est et obiit anno Dni M.LX., Nom. Oct.» tot 1060 teruggaat (24). Wij komen tot hetzelfde besluit, vooral omdat in het grafscript vermeld werd dat Everelmus op een eiland stierf. Het was wellicht geen toeval dat de kerk toege-

wijd werd aan God, aan de H. Maria, aan de H. apostel Bartholomeus en aan de H. Willebrord. Het was omdat het bedehuis van de kluizenaar in een eiland stond, dat de kerk aan de H. Bartholomeus werd toegewijd (25). De druk bezochte bedevaartplaats en kerk die keizer Otto III op het einde van de Xe eeuw bouwde, nadat hij de overblijfselen van de H. Bartholomeus van de Lipariae eilanden naar Rome had laten overbrengen, stond op een eiland van de Tiber. Ook het bedehuis van Everelmus stond op een eiland (26). De kluizenaar Everelmus heeft ongetwijfeld niet onmiddellijk nadat hij zich in de Eekhout had gevestigd, er een bedehuis gebouwd. Dat maakt het waarschijnlijk dat hij dat slechts deed in een latere periode van zijn verblijf aldaar en dus na 1054.

Het graven van de nieuwe Reie, waardoor de O.-L.-Vrouwekerk binnen de stadsgordel lag en een stadskerk werd, lag aan de basis van het geschil tussen de bisschop van Utrecht en de bisschop van Doornik. De eerste kon terecht beweren dat zijn rechten door het verleggen van de Reie niet waren vervallen. Radbodus II kon inbrengen dat de O.-L.-Vrouwekerke hierdoor een stadskerk, een Brugse kerk was, die aan de St.-Salvatorskerk onderhorig was geworden daar deze de enige parochiekerk van Brugge was. Radbodus II heeft handig gebruik gemaakt van het verleggen van de Reie om aanspraak te maken op de O.-L.-Vrouwekerk en haar een stuk van het parochiaal gebied van de Sint-Salvatorskerk

(24) D. Nic. Huyghebaert, *Het grafscrift van de kluizenaar Everelmus*, in *Sacris Erudiri*, 1961, blz. 547 en vlg.

(25) D. Nic. Huyghebaert, *a.w.*, blz. 556 - 557 - 558.

(26) D. Nic. Huyghebaert, *a.w.*, blz. 556. De St.-Bartholomeuskerk van de Eekhout wordt voor het eerst als Bartholomeuskerk vermeld in 1130, doch is ouder en te identificeren met het bedehuis dat Everelmus zelf heeft gesticht en waarin hij begraven werd. Het opschrift: «hic in insula» was ongetwijfeld een zinspeling op het eiland van de Tiber waarop de overblijfselen van de H. Bartholomeus werden overgebracht. De titulatuur van de kerk komt dat bevestigen. Reeds in 1060 werd de abdij dus beschouwd als gebouwd zijnde op een eiland. De Eekhout kan mijns inziens pas ten volle een eiland worden genoemd op het ogenblik dat de vertakking Reie-Dijver ten oosten van de O.-L.-Vrouwekerk gegraven was.

binnen de stad en in de onmiddellijke nabijheid van de O.-L.-Vrouwekerk afgestaan, om hierdoor des te duidelijker er een stadskerk van te maken en de usurpatie van de kerk te verrechtvaardigen. Wie zou het dan nog durven in twijfel te trekken dat de O.-L.-Vrouwekerk een stadskerk was? Zelfs de bisschop van Utrecht heeft op dat punt ge-capituleerd.

Om dit hoofdstuk af te ronden zullen wij nog even de aandacht trekken op twee teksten die in oorkonden voorkomen, de eerste tekst in een oorkonde van 961 en de tweede tekst in de reeds gemelde oorkonde van Robrecht van Jeruzalem.

In Parrochia S. Marie terra pratorum XXXII mens. diurn. — 961.

In Parrochia S. Marie Brugensis IIII curtilia et I patrum. — 1082.

De oorkonde van 961 wordt niet aanzien als dagtekenend uit het jaar 961. Zij schijnt nochtans ouder te zijn dan de tweede, zelfs ouder dan de oorkonde van Boudewijn V waarvan deze van Robrecht van Jeruzalem een bevestiging zou zijn. Waarom ouder? In de vervalste oorkonde van 961 is er slechts sprake van de parochie O.-L.-Vrouw. De O.-L.-Vrouwekerk wordt in de eerste oorkonde niet vermeld als Brugse kerk en in de tweede oorkonde wel. Dat maakt het zo goed als zeker dat de eerste oorkonde geschreven werd vóór het delven van de vestingsgracht ten zuiden van de kerk en de tweede oorkond, zelfs eventueel deze van Boudewijn V, erna. Ze bevat bovendien een uitdrukking die aan vroeger tijden doet terugdenken: «terra XXXII mens. diurn.» is geen gewone uitdrukking. Waarom heeft de vervalser de oorkonde gedagtekend uit 961? Hij moet daartoe een bijzondere reden hebben gehad. Het jaartal valt niet zomaar uit de lucht. Het jaar 961 moet een betekenis hebben gehad in de geschiedenis van de Sint-Donaaskerk. De opgravingen hebben volgens de deskundigen bewezen dat de kerk te dateren is uit het midden van de 10e eeuw. Was ze in 961 volledig afgebouwd en werd ze

dan geconsacreerd en door de graaf begiftigd «... pro ejusdem capelle expensis ...» om allerlei uitgaven van de kerk van St.-Donaas met de inkomsten van de schenking te dekken? In welk jaar werd de vervalste oorkonde opgesteld? Op al deze vragen kan niet met zekerheid worden geantwoord. Het is in elk geval opvallend dat de schenking in 961 vermeld, gedaan werd nog vóór de O.-L.-Vrouwekerk een stadskerk werd.

Wij kunnen deze beschouwingen over de oudste twee kerken van Brugge afronden door nog onze aandacht te schenken aan een onlangs verschenen artikel dat handelt over de grenzen van de Sint-Salvators en de O.-L.-Vrouweparochie. Daar er een tijd geweest is dat de Sint-Salvatorskerk de enige stadskerk was, is het zo goed als zeker dat de Oudburg, het oudste stadsgedeelte, oorspronkelijk volledig ressorteerde onder Sint-Salvators. In de tweede helft van de elfde eeuw heeft de bisschop Radbodus II, die de hand legde op de O.-L.-Vrouwekerk, om zijn ingrijpen te verrechtvaardigen, onder meer de helft van de Oudburg aan de O.-L.-Vrouwekerk afgestaan. Het was deze grenslijn die M. English heeft teruggevonden. Ze liep, van west tot oost, dwars doorheen de Oudburg, om dan, achter de Burg, via de Hoogstraat en via de Boomgaardstraat, de Spinolarei te bereiken. A. Schouteet heeft nu onlangs bewezen hoe de grenzen tussen de twee parochies in de loop van de eeuwen veranderden. Hij heeft een derde grenslijn ontdekt, waarvan de datum niet nader kan worden bepaald (27).

Ten gevolge van het Concordaat van 1801 gesloten tussen paus Pius VII en Napoleon moest de bisschop van de samengevoegde bisdommen Gent en Brugge overgaan tot een nieuwe omschrijving van de parochies van het nieuwe bisdom. De uitgestrekte O.-L.-Vrouweparochie vreesde terecht dat ze heel veel van haar grondgebied door de

(27) A. Schouteet, *De grenzen van de O.-L.-Vrouweparochie vóór en na 1800*, in *Handelingen voor Geschiedenis te Brugge* (Emulation), jaar 1971, passim.

nieuwe schikkingen zou verliezen. De geestelijkheid en de kerkfabriek van deze parochie zochten, nog voor de afkondiging van de nieuwe grenzen, zoveel mogelijk de oude grenzen te behouden en zond derhalve een rekwest naar de bisschop van Gent om de verminkingen tot een minimum te beperken (28). Uit dit rekwest blijkt dat de grenzen tussen de twee parochies vóór 1801 niet dezelfde waren als deze aangeduid door E.H. English. De oostkant van de Grote Markt, van de Vlamingstraat, en van het Beursplein waren immers toen, en dat wellicht sedert eeuwen, parochiaal gebied van O.-L.-Vrouw. Wat nog meer verwondering verwekt is dat zelfs een deel van de Steenstraat tot en nabij de St.-Amandskapel parochiaal gebied was geworden van dezelfde kerk. Het is niet geweten wanneer de O.-L.-Vrouwekerk deze gebieden verworven heeft, doch het is duidelijk dat de grenslijn tussen de twee oudste parochies niet meer dezelfde waren als de grenzen die M. English ontdekte en dat ze van later datum zijn (29).

Het belang van het artikel van A. Schouteet ligt vooral in het feit dat hij de aandacht heeft getrokken op de rol die de heerlijkheden kunnen hebben gespeeld in het vastleggen van de parochiegrenzen van de twee vermelde kerken in het tot omstreeks de achtste eeuw overstroemde gebied. Het is immers altijd een raadsel gebleven dat de Pottenmakersstraat, de Poitevinstraat, de Kalkovenstraat en de Schuttersstraat, die aan de westzijde van de St.-Jorisstraat liggen, eeuwen lang onder de St.-Gillisparochie ressorteerden.

A. Schouteet heeft wellicht een aanvaardbare uitleg voor dat probleem gevonden en een nieuw licht erop geworpen.

Wanneer er geschreven wordt over de oude domeinen Snellegem en Sijsele, dan moet men vanzelfsprekend een onderscheid maken tussen de periode vóór de Duinkerke II Transgressie en deze daarna. Vóór 700 waren de domeinen Snellegem en Sijsele kustdomeinen. Zij paalden aan het

(28) A. Schouteet, *a.w.*, blz. 302-303 en 304.

(29) A. Schouteet, *a.w.*, blz. 305.

overstroomde gebied en waren dan ook niet zo uitgestrekt als daarna. A. Schouteet heeft dat ingezien en schrijft : «Dat de twee vroegste parochies van Brugge op de grens van twee Karolingische domeinen zijn ontstaan, staat vrijwel zonder twijfel. Minder solied lijkt ons echter de algemene aanvaarde stelling, dat de grens van beide primitieve parochies met de grens van de twee voornoemde Karolingische domeinen samenviel» (30). Dat is vooral, zoniet uitsluitend waar voor het vroeger overstroomde gebied. A. Schouteet schrijft verder : «En toen de Sint-Salvator en O.-L.-Vrouweparochie werden gesticht, mag men aannemen dat de feodaliteit, die in de 10de eeuw een bijzonder snelle verbreiding kende, de Karolingische instellingen grotendeels had verdrongen. In plaats daarvan waren talrijke heerlijkheden ontstaan ... De grenzen van sommige heerlijkheden hebben wellicht een belangrijker rol gespeeld dan de grenzen van de oude domeinen Snellegem en Sijsels» (31). Ik voeg eraan toe : in het overstroomde gebied. Het belang van het artikel van A. Schouteet ligt hierin dat hij de aandacht getrokken heeft op het belang van de heerlijkheden. Het kan ons b.v. uitleggen hoe het komt dat de parochie Sint-Gillis zich eeuwen lang uitstreckte over een gebied dat aan de westzijde van de Sint-Jorisstraat lag. Wellicht lag dat gebied vroeger in de heerlijkheid van het Praatse, de latere Sint-Gillisparochie.

Wij kunnen en mogen ook niet de rol onderschatten die bisschop Walter van Marvis gespeeld heeft in het vastleggen van de parochiegrenzen van de stad Brugge (1206-1252). Hij heeft de parochies Sint-Jacob, Sint-Gillis en Sint-Walburga opgericht en de grenzen ervan vastgelegd. De parochie van O.-L.-Vrouw had hierbij een groot deel van haar stadsgebied moeten afstaan. Werd er een koopje geslagen tussen de bisschop en de machtige proost van de O.-L.-Vrouweparochie en heeft deze laatste toen een deel van de

(30) A. Schouteet, *a.w.*, blz. 311.

(31) A. Schouteet, *a.w.*, blz. 313.

Steenstraat en de Sint-Amanshoek kunnen veroveren? Het lijkt mij zeer waarschijnlijk. Uit deze enkele beschouwingen blijkt zeer duidelijk dat de parochiegrenzen te Brugge veel wijzigingen hebben ondergaan. A. Schouteet schrijft dan ook terecht: «Om de hier aangesneden problemen nader tot een oplossing te brengen is ons inziens op de eerste plaats een betere kennis van het territorium van de Brugse parochies ... vereist» (32).

Op een détail wil ik nog graag de aandacht trekken. Uit het rekwest van 1803 blijkt dat de grenzen van de O.-L.-Vrouweparochie toen nog de «Coupure» overschreden en reiken tot aan de Ganzestraat. De grenzen zijn zeer oud. Zij zijn oude domeingrenzen. De «Coupure» is van jonger datum. De Vuldersrei ontstaat te Assebroek onder de naam van Gemene Weidebeek en vormde gedeeltelijk de grens tussen het domein Assebroek en het domein Gera of Sint-Kruis. De Ganzestraat volgde in het stadsgebied de oude loop van de Vuldersrei. In haar grillige en kronkelende loop ten westen van de Vulderstraat doorkruiste zij de Langestraat tussen de Rodestraat en de Peperstraat. Aan de Jerusalemkerk draaide zij om naar het westen toe, om tussen de Molenmeers en het Verbrand Nieuwland uiteindelijk de Molenbrug te bereiken. De loop van de Rei in het stadsgebied is goed gekend en staat in het huidige stadsplan goed afgebeeld met de thans overwelfde en niet overwelfde gedeelten ervan. Een vertakking van de Groene Rei liep vroeger via de huidige Rijkswachtkazerne naar de Vuldersrei. Over deze vertakking lag vroeger in de Prediherenstraat de Losschebrug. Het diluviaal water van het Minnewater, dus van de echte Reie, kwam oorspronkelijk niet terecht in de Vuldersrei aan de Molenbrug. De Vuldersrei liep recht naar het noorden toe en vervoegde de Spiegelrei, die door de druk van het water van de Vuldersrei naar het noorden zwenkte. Beide waterlopen werden één waterloop die aan de Goudenhandbrug de naam kreeg van Lange Rei.

(32) A. Schouteet, *a.w.*, blz. 312.

Nu wij de loop van de reien te Brugge beschrijven kunnen wij er nog aan toevoegen dat graaf Boudewijn V een onschatbare dienst heeft bewezen aan de stad door de O.-L.-Vrouwekerk niet te slopen, doch ze heeft ingeschakeld in de verdedigingsgordel van de stad die hij ten zuiden van de O.-L.-Vrouwekerk deed graven. Had hij dat niet gedaan dan zou Radbodus, de strijdlustige bisschop van Doornik, nooit toegelaten hebben dat er in de stad een nieuwe O.-L.-Vrouwekerk op dezelfde plaats zou worden herbouwd. Wellicht zou ze dan herbouwd zijn geworden buiten de stad, wellicht ergens waar later de St.-Katharinakerk is ontstaan. Ook de parochiekerk van St.-Anna heeft veel eeuwen moeten wachten vooraleer de moederkerk van St.-Kruis haar liet oprichten.

Boudewijn V heeft aldus, zonder het te voorzien, gezorgd voor de roem van Brugge. Wie als vreemdeling of toerist het station verlaat, is als verblind door het betoverend zicht van de drie reuzentorens die bijna naast elkander hoog boven de stadsgebouwen uitsteken en als in de wolken verdwijnen : de Halletoren, de O.-L.-Vrouwetoren en de toren van de St.-Salvatorskerk. Wat een verrassend en heerlijk zicht. Dat hebben wij onrechtstreeks aan Boudewijn V te danken.

Wij hebben aan deze graaf nog veel meer te danken. Hij heeft zelfs de eerste omwalling op zijn kosten (hij kon het zich veroorloven, want hij was zeer rijk) rondom de stad doen graven. Dat is echter een onderwerp dat wij in het vervolg van onze studie over Brugge zullen behandelen.

J. NOTERDAEME

